

Александр Геращенко

Великобурлуцька Атлантида

Алексей Геращенко

Великобурлуцька Атлантида

«Автор»

2026

Геращенко А. Ф.

Великобурлуцька Атлантида / А. Ф. Геращенко — «Автор», 2026

Ви відкрили цю книгу, значить, роздумуєте, а що таке Великобурлуччина? Це дуже вдала думка. Ви маєте рацію. Великобурлуччина, як і вся Слобідська Окраїна, – ні на що не схожий, особливий світ. Вона не скорилася і на стику російського Чорнозем'я і Новоросії із слёози відродилася. І те, що в сучасному світі відбувається відкат від глобалізації вже зараз кристально ясно без всяких ворожінь. Про це у нас вже склали проповідь: пряме божественне втручання в людські долі відбувається в одному єдиному випадку, коли хтось набуває таку силу, що насильно позбавляє інших людей вибору. У загальному і цілому, якщо подивимося, то це притча про Вавилонське стовпотворіння.

© Геращенко А. Ф., 2026

© Автор, 2026

Содержание

Глава	5
Конец ознакомительного фрагмента.	42

Алексей Геращенко

Великобурлуцька Атлантида

Глава

АНОТАЦІЯ

Ви відкрили цю книгу, значить, роздумуєте, а що таке Великобурлуччина? Це дуже вдала думка. Ви маєте рацію. Великобурлуччина, як і вся Слобідська Окраїна, – ні на що не схожий, особливий світ. Вона не скорилася і на стику російського Чорнозем'я і Новоросії із сльози відродилися. І те, що в сучасному світі відбувається відкат від глобалізації вже зараз кристально ясно без всяких ворожін. Про це у нас вже склали проповідь: пряме божественне втручання в людські долі відбувається в одному єдиному випадку, коли хтось набуває таку силу, що насильно позбавляє інших людей вибору. У загальному і цілому, якщо подивимось, то це притча про Вавилонське стовпотворіння.

ПЕРЕДМОВА

У загальному і цілому те, що відбувалося в Слобідській Окраїні протягом останньої тисячі років нашої "свідомої" історії, видається і невідповідним, і справедливим. Прихід монголів, усілякі гноблення, кріпацтво, комунізм, були притягнуті сюди надлишком земного щастя, залежністю від нього на шкоду внутрішньому розвитку. А де дух лініється, як відомо, страждає плоть.

Слобідська Окраїна пішла від козацьких поселень – слобод, які користувалися більшими вольностями, чим в глибині імперії, – від слова "свобода", Тобто жителі були "*освобождены*", звільнені від багатьох податей і тягла...

Слобідські люди, слобожани – вільнодумці, які цінують волю-волюшку. А вільнодумець – це внутрішня свобода. А що таке свобода? Свобода – це свобода сходження. Тобто це розкриття творчого потенціалу країни.

Ми часто чуємо: "*Свободу-свободу, мне дайте свободу – я птицей вверх улечу!*". Однак більшість "літати" не вміють, і навіть не розуміють, що в більшості своїй вони мають свободу. А ось до чого призведе бажання свободи, певне, не знають.

В світ йдуть "з голими руками", з якоюсь обітницею свободи, яку вони, в простоті своїй і в природженому безчинстві своєму, не можуть і осмислити, що повинна бути інша економіка, інше втілення справедливості, інша освіта, інша медицина, інші соціальні інститути. Тільки тоді держава повертається до азів, до основ. До виховання людини з моменту його народження і освіти як формування образу його.

Мешкаючи в сучасному світі, ми часто забуваємо, що найширший шлях до свободи веде й до найгіршої форми рабства. "Бо яка ж свобода, якщо послух куплено хлібами?" – розсудив в легенді про "Великого Інквізитора" Ф. М. Достоевський. Тобто "ніяка наука не дасть їм хліба, поки вони будуть залишатися вільними але скінчиться тим, що вони принесуть свою свободу до ніг наших і скажуть нам: краще поневолять нас, але нагодуйте нас".

Не зрозуміти до кінця і теперішніх демократів, в якій мірі вони просто лопотали, що вони руйнують все в ім'я свободи. А в якій мірі вони готували таку несвободу по відношенню до якої всі ці людські моральні табу, є вищим вираженням свободи, коли говорили, що "це буде стрибком людства з царства необхідності в царство свободи"?

Комуністи теж говорили: "*В царство свободы дорогу грудью проложим себе*"? У них же було якесь ядро смислової правди, інакше чому народ це прийняв, що малося на увазі?

Принаймні й сьогодні люди мають свободу красти, і вони мають свободу змінювати стаття, але вона не багатьом подобається. Іноді важко дати самому собі свободу. Багато що в нас противиться цьому.

Найголовніше – Бог дає нам свободу в плані вибору. Хочеш зраджуй або кради, але відповідати потім будеш ти сам... Волі Господа на гріх немає, бо вона у нього добра і блага, на відміну від людської. Інша справа, що вона незбагненна обмежень свідомості людини.

За Оруеллом, ціна свободи – не вічна пильність, а вічна грязь. Певне, він був знайомий з афоризмом Вільяма Шекспіра: "Негідному і доброта, і мудрість здаються негідними, грязі – тільки грязь за смаком". Саме цей вираз цілком міг впровадитися і на території Слобідської Окраїни.

Негідність грязі не боїться. Якраз негідність з нахабною усмішкою водрузила на руїнах без малого побудованого комунізму в СРСР застарілі прапори капіталістичної системи, при якій бути негідним – значить бути успішним. Причому, міра процвітання і успіху прямо пропорційна мірі негідності: чим більш негідно, тим більш загальноновизнано – що ж тут незрозумілого? Життя – це конкурентна взаємодія і якби не було складнощів, то вимерло б будь-яке людство. Там, де грязь, кишить життя. А де вода чиста, не буває риби. То ж то й воно, що це все не про негідність, а про інстинкт невдоволення. Будь-яка добра справа, спрямована на те, щоб зробити людям комфортно – від утопії середньовіччя до комунізму, до нинішніх схем – розбивається об їх внутрішній інстинкт. Бо суперечить людській природі і її глибинним інстинктам. Інша справа, і це вже набагато важче зрозуміти, – яким чином відбулося спотворення самої суті поняття негідності? Чому і коли в середовищі людей негідність переродилася і стала просто сьогоднішньою негідністю?

ПРОЛОГ

На Великобурлуччині в Слобідській Окраїні радянське сільське господарство не було передовим, воно навіть відставало від самого передового рівня років на двадцять. Але це, безумовно, було механізоване, сучасне господарство, а не мотигне землеробство. По суті був один його вид – колгоспи. Саме колгоспи складали основу економіки району, на плечах якого трималася вся досить убога сільська "соціалка". А хто ще міг цим займатися в ті часи? Тільки так і було: життя оберталось навколо заводів або радгоспів, як ось насінницько-зерновий та тваринницький радгосп "Червона Хвиля", заснований в 1922 році на правому березі річки Великий Бурлук на колишній території кінного хутора. Він був науково-дослідним полем інституту рослинництва імені академіка Юр'єва академії аграрних наук, який постачав на весь Радянський Союз насіннєвий матеріал. За тією ж озимою пшеницею саме сюди приїжджали аграрії з усього світу. Звичайно, в тісному зв'язку з наукою, з флорою і фауною чотирьох своїх підрозділів, з хлібними полями, заплавою річки Великий Бурлук і зоряним небом радгосп реально був передовим радянським сільським господарством. У 1947-1948 роках "за отримання високих показників у сільському господарстві і рекордні врожаї зернових з одного гектара" працівникам радгоспу "Червона Хвиля" директору і сімом ланковим жінкам було присвоєно звання Герой Соціалістичної Праці. В бутності радгоспу були такі речі, про які колгосп і мріяти не міг. Наприклад, були свої насіннєві поля, де вирощувалася посівне зерно. Сьогодні цього ніхто не робить, і купувати посівне зерно доводиться щороку у компанії Monsanto. У тваринництві така ж історія. Наприклад, трьох породне схрещування свиней для отримання пісної свинини було тільки у радгоспному господарстві з високою технологією.

Звісно, радгосп "Червона Хвиля" у Великобурлуцькому районі був єдиним, не підпорядкованим йому сільським господарством, яке перетворилося в свого роду острів благополуччя.

Не було в радгоспі навіть сільської ради. В свідоцтвах про місце народження у сільраді сусіднього села так і писали – "радгосп Червона Хвиля". У цьому була якась патріархальщина, патерналізм, совок.

Все це не про неіснуючий острів, а про Великобурлуцьчину того часу, про подвійність життя в комуністичну епоху. Ця деталь відігравала істотну роль в історії Слобідської Окраїни, привносячи той самий елемент "альтернативної історії" – радгосп "Червона Хвиля" був уподібнений реальному острову, цілком успішному досвіду з сільського господарського життя. Основне припущення – заплава річки Великий Бурлук, де в минулому в крутих її берегах воїни Батия наводили брід, реально, майже навкруги, оповивала підперте із заходу косогом широке плато, яке сприймалося не інакше як самотній острів, ізольований від миру. Особисто з нього управлялися чотири навколишніх сільських поселень, на якому в XIX столітті зародилося конярство, а в XX столітті насінництво.

Але це одна сторона справи. Друга – це схожість з історією про міфічний острів-державу Атлантида, загублену в грязьових болотах Атлантики (чи то в морській безодні світу), яка дійшла до нас в переказі грецького філософа Платона. Він відверто казав, що Атлантида була реальною, а не міфічною, що була вона імперією і управлялася з загубленого острова. Сама по собі подія була страшною за своїм масштабом: "Бог зневірився в людях, оскільки ті загрузли в гріху і не вважали за потрібне каятись і виправлятись. Тоді Він вирішив змити острів-державу з лиця землі...". І сказав Бог: "На цьому все...". І в один жадливий день почався дощ, який тривав багато днів і ночей. Вода була не придатною для пиття, вона заливала все і всіх, люди загинули. Всі, крім Ноя і його домочадців...

В болотах національного парку Донана, на північ від Кадіса в Іспанії був знайдений ряд міст похованими. Виявилося, що той же Кадіс знаходиться прямо перед Геркулесовими стовпами. Це змусило істориків задуматися над тим, що справжня Атлантида була похована саме в грязьових болотах. Все це збігається з текстом сюжету, що "море в цих частинах непролазне і непроглядне, тому що на путі велика грязь; і сталося це через осідання острова...".

Такий же висновок збігається і з легендою, щодо назви річки Великий Бурлук в Слобідській Окраїні, точніше, в картинах, яких за століття з гаком створено на будь-який політичний і художній смак безліч міфів і легенд, набагато більше, ніж фактів...

Історики поки що не дають точних даних про родовід тюркського слова "бурлук" (грязь за татаро-монгольською діалектом) у назві річки Великий Бурлук. Природне походження заплави річки і глибина тутешніх чорноземів, безпосередньо, указує, що вона була "непролазна і непроглядна", коли в негоду виникало грязьове болото...

Кінців не можна поховать... Як свідчить легенда, річка отримала свою назву в ті часи, коли воїни Батия в обхід глибоких і широких річок стали прокладати свої стратегічні шляхи в її акваторії. В одному зі збережених документів часів походу Батия є рядки: "Увійшов Він північним берегом Меотійських боліт з величезним військом на територію Дикого Поля...". І зупинився в великій заплаві річки, щоб навести брід, де в нескінченному минулому в крутих берегах вона протікає. Все у Батия йшло благополучно поки одної ночі на його біду не почався затяжний дощ.

Справа в тому, що в негоду за рахунок властивостей чорнозему, змішаного з водою, ґрунт перетворюється в таку в'язку пастоподібну масу. Він стає практично непрохідним, і дуже важко прохідним для колісних возів, які грузнуть в грязюці. І ніякі зусилля – ні стратегічні міркування військових начальників, ні похідна вправність самих воїнів, не могли допомогти війську зрушитися з місця. Колеса возів грузли в чорноземі. Воїни жахались, сперечались, лаялись, але, врешті-решт, знесилено знизували плечима: "Зачакловане місце" – казали вони...

Один з найбільш знакових і відомих епізодів ранньої історії Слобідської Окраїни виглядає так. Рано вранці Батий із зусиллям піднявши трохи приржавіле з ранку обличчя і з подивом витрішкуючись на ландшафт, що відкрився його зору, татаро-монгольською говіркою запитав:

– Ай донт андестенд, уот із іт?! (Я не розумію).

– Як же ви не розумієте, що це таке?! – заметушився довірений темник, на ходу переводячи і хапаючи хана під лікоть. – Це ось же ж і є... бурлук. Таки так, будьте ласкаві, не сумнівайтеся...

– Який ще курзай-марзай бурлук?! – Батий теж перейшов на модний суржик. – Ми про що ж виряджалися?! А тут не те щоб незліченна темрява — річечка дрібна! Що за бурлук?! Брід де?

З гущі війська витіснили вперед ординського скарбника і за сумісництвом начальника тилу. Той наспіх витер рукавом сальні губи і забурамотів:

– Дик, річка... тут вона річка-то... Воно, звичайно – так, хоча і – ні... – скарбник-тиловик відводить погляд і колує купину носком чобота. – Чорнозем хіба не знаєте, у що встає?! Там під Москвою на повноводних ріках воно, хто сперечається, зручніше. Але і тут вважай поруч – всього тиждень ходу...

– Тьху, собачий син! – Батий тупнув ногою. – Ми тут на тиждень станемо... Шлях у нього, бач, звідси тиждень, німичний, до Москви...

– Я ж висловлюю, що всі землі, ліси, всі калюжі на чорноземі в негоду робляться непрохідними тому, що бурлук...

– Кердик-мурдык! Знову за своє?! Чіткіше висловлюй!

Скарбник-тиловик бухнувся на коліна:

– Не вели катувати! Я ж то й толкую: ми-то все стоптуєм... якщо сто тисяч війська та прям тут підуть... Знову ж таки, там до Москові коротше на... але на переправі вдсятеро гірше. А тут – дешево і сердито. Літописці потім підправлять. Та й нам вже тут на тих же умовах, зручно. Не дивись, хан, що брід замаленький – ми як-небудь бочком, бочком... якщо алебардами не дуже махати – пробиремося. Літописці потім...

– Та чув уже про літописців! Гаразд, чого з вами поробиш... – Батий напижився і зично прокричав вдалину в зелена: – Готові, чи як, татаро-монголи?

– Уррагх! Уррагх! – заволали татаро-монголи прямо з-за ближнього куща, напужав скарбника-тиловика. – за Батия!..

Орда, трясучи обладунками і шарудячи кольчугами, ворухнулася. Але тут в заплаву між військ вискочили простоволосі дівки в сороміцьких ведмежих шкурах і, підстрибуючи, почали бризкати туди і сюди коричневою водицею з глечиків:

– Чудовий бальзам від ран, тільки у нас, тут і зараз: хто ввечері ляже з раною, той до ранку вже як новий, а не драний!

– Без цього не можна, так велить обряд, – шепнув хану темник.

– Чинарет-візарет, це тепер надовго! Сором один! – понуро визначив Батий, опускаючись в траву. Він цикнув щербатим зубом, махнув долонею, щоб принесли попити і, коротаючи паузу, неголосно заспівав улюблену татаро-монгольську пісню: "Вся монгола тобою горда — дорога, Золота моя Орда!"...

Люди в ті часи були дуже релігійними, особливо воїни, а тут не обійшлося без потойбічного впливу, стали в молитвах своїх просити допомоги у свого Бога, називаючи перешкоду на своєму шляху, як "Велика грязьова ріка" – тобто річка Великий Бурлук...

ЧАСТИНА ПЕРША

1

– Ти ж знаєш, звідки назва Великий Бурлук?

– А то!

Питання Володимира звучить тим більш несподівано, що у нас йшлося про міждержавний кордон. Ми щойно з горем навпіл подолали пункт пропуску і говорили про старі добрі часи, коли границя між братніми республіками СРСР була символічною. Коли дружба між народами була без усякої політики, а політика являлася основою честі; коли інтернаціоналізм і добре ставлення до людей всіх національностей були нормою життя.

Ми проїжджаємо залізобетонну стелу радянських часів з назвою і рельєфним зображенням нашого Великобурлуцького району.

– Нарешті ми на батьківщині, – радіє Володимир.

Я також хочу зрадіти. Не виходить. Ніяк мій настрій не встигає змінитися з течією часу, тягнеться кудись вниз. Ніщо так не тяготить і не зближує людей, як загальний камінь спотикання. Сьогодні у ролі такого "каменю" виступила границя, яка дозволяє нам з Володимиром, якщо трохи перефразувати Лесю Українку, тільки бувати на батьківщині, а жити нам тут не можна, щоб не стати каменем спотикання на трудному шляху.

Тільки на мить я натужно видавлюю із себе щось на вигляд радості, але на цьому моє обличчя із загасаючою, меланхолійною посмішкою міняється і знову стає засмученим. Я ще там – в огорожі контрольно-пропускного пункту кордону, який нещодавно ми з великими труднощами здужали. Через те в мене розсерджений вид, а вже злий я – так і не доведи Боже. Але справа не тільки в цьому. Бог би з нею, з злістю, – вона досить ефемерна, я її принаймні сприймаю, як щось наносне. Однак мені уявляється, що ніби нашу машину все ще переслідує по п'ятах злісний пес прикордонно-митної бюрократії. Мені здавалося, що ми тікаємо, а він наздоганяє нас. Неначе невідворотна доля, тягнеться цей пес за нами – там, де ми, ще й він мовчком присутній... Я все ще знаходжуся під гнітом обставин подолання границі. Але даремні нарікання, марний рубіж: прагнення у рідний край, на якому зійшовся клином світ, неймовірне.

Середина дня, середина літа, середина нового року, перше нове десятиріччя, нового століття і тисячоліття. Іноді все це не вкладається в голову – як же так: скоро 2014 рік XXI століття! 2014-й!..

Ми з Володимиром їдемо по Ізюмському шляху, вибитому сотнями тисяч копит і чобіт, ще в далеких XVI-XVIII століттях. Ледве починаємо їхати по знайомій до болючих сліз дорозі, як з висоти віків я починаю пильно і навіть з часткою надії вдивлятися назад, в СРСР. В моїй свідомості спливає те, що лежить в найдорожчому найпотаємнішому і теплому закутку моєї пам'яті – думка про нашу Батьківщину, Радянський Союз, розвал якого був не виправданий, але історично неминучий. По дорозі – обов'язкова світська бесіда. Про СРСР. Про границю. Про Великобурлуччину, звідки ми з Володимиром родом.

Горе переможеним! (*Vae victis!*) – це латинський вираз відомий ще з 390 року до нашої ери, коли армія римлян зазнала нищівної поразки від вождя галльського племені Бренна. Але принцип, який лежить в його основі, зберігає стовідсоткову актуальність досі.

Захід, що розвалив СРСР, радіє. Велика частина народу колишніх вільних соціальних республік – горює. Доля їх бідних людей увійде в історію як ганьба для радянської еліти і для всього цивілізованого світу.

Ми з Володимиром пишаємося, що народилися в СРСР, вважаємо його своєю Батьківщиною, великою, єдиною, улюбленою і неповторною, але й противникам Радянського Союзу, думку яких ми, зрозуміло, не поділяємо, але визнаємо їх право на свою точку зору.

За нашими відчуттями, з кожним роком все, що пов'язано з СРСР, стає все більш емоційним і історично значущим, а дискусії про те, чи був цей великий історичний експеримент вдалим чи ні, розпалюються з усе більшою силою. І, на наш погляд, цьому є просте пояснення: зараз, після багатьох десятиліть "холодної" війни із Заходом, очевидно, що всі ідеї і концепції, на яких будувалася ліквідація СРСР, виявилися невірні.

Перш за все вже ясно, що Радянський Союз не звалився під вагою власних проблем, оскільки всі тодішні проблеми за нинішніх часів викликають просто сміх, і жодна з них і навіть всі разом не були фатальними. Країни, що мали в ті роки той же політичний лад, що і ми, але набагато слабші в економічному і військовому відношенні, і близько не стояли з нами по виробничому, науковому і демографічному потенціалу, без проблем і, загалом-то, без втрат пройшли точку біфуркації і зараз не просто розвиваються, а зробили величезний крок вперед, ні в найменшій мірі не збираючись розвалюватися.

Але навіть з цих країн значно виділяється Китай, впевнено йде до першого місця в світі за абсолютною більшістю усіх по-життєвому важливих показників. І не видно в сучасному світі сили, яка могла б цей рух не тільки зупинити, але хоча б уповільнити. Досвід Китаю доводить, що соціалістичний експеримент при правильному підході дає відмінні результати і виводить далеко не найрозвиненішу в економічному відношенні країну на перші позиції в світі. Що, власне, сталося і з Росією, яка була до революції далеко не самою передовою країною в Європі, але через зовсім короткий час розгромила цю саму об'єднану Європу у Великій Вітчизняній війні, першою вийшла в космос і, незважаючи на величезні військові втрати, вдвічі збільшила населення, колосально наростила свій вплив у світі, контролюючи на піку своєї могутності (умовно візьмемо точку прийняття Конституції СРСР 1977 року) в тій чи іншій мірі дві третини світу.

Таким чином, можна констатувати, що експеримент побудови на Землі діючої моделі майбутнього можна визнати надзвичайно вдалим, і, незважаючи на те, що конкретно модель Радянського Союзу витримала жадливі випробування і перевантаження, все-таки була зруйнована (хоча можливість її відновлення нікуди не поділася), моделі китайських та інших країн, в конструкціях яких були враховані в тому числі і помилки Країни Рад, продовжують працювати і приносити блискучі результати.

"Цивілізований світ" (якщо він, звичайно, існує, що далеко не факт) недобачає наслідків розпаду Країни Рад. Світ – це занадто широке і розтягнуте поняття. У кожній частині світу свої власні проблеми і турботи. І кожна з цих частин абсолютно не готова брати на себе тягар чужих прикрощів і поразок. Але ось такої частини світу, як Слобідська Окраїна наслідки розпаду точно вже торкнулися. Хоч це вже минуле.

А минуле, воно ж різне було. У далекому щасливому радянському дитинстві я дуже любив своє село Червона Хвиля за назвою насінницько-зернового та тваринницького радгоспу. Колишня його назва – Кінний хутір, який був перейменований під час Громадянської війни на честь наступу Червоної армії через це село в грудні 1919 року. Простір, золоті пшеничні поля з людьми праці на фоні високого синього неба (на моїй пам'яті не менше 10-ти працівникам з них 7-м ланковим за отримання рекордних врожаїв зернових з одного гектара було присвоєно звання Герой Соціалістичної Праці), бузковий парк Перемоги, велич річки і казкової заплави, граціозні коні, неповороткі бики і корови з сумними очима, найсмачніший у світі хліб сільської пекарні, найсмачніший у світі і правильний домашній борщ з пампушками...

До чого такий довгий ліричний відступ? Та хоча б ось до цього. Двадцять років тому я й "тисячі таких самих, як я" людей проміняли СРСР на гроші й харчі хороші, а також джинси та інший "wind of change" (вітер змін). Навіть у найстрашнішому сні важко собі уявити, що справжньою державною ідеологією і смислом стануть у нас гроші. Як там у Ремарка – "І гроші, гроші. Де взяти грошей? Любов? Ви знущуєтеся! Порядність? Застаріле слово! Кожен сам за себе. Кожен виживає поодиноці...".

Для мене і "тисячі таких самих, як я" людей Радянський Союз, яким би він не був – брежнєвським, хрущовським, сталінським, у нього була одна особливість: він не викликав у нас сумнівів і завжди виконував свої соціальні зобов'язання перед громадянами. Звичайно, він не був благодушно-показним і нарочито щедрим. Він був економним. Бережливим. Не балував

нескінченим різноманіттям заморських благ. Волів своє, домашнє. Правда, іноді ненавмисне дарував американські фільми, чеські черевики "Цебо" або фінські куртки. Всі вони були відмінної якості. Пам'ятаю, як ми стояли за ними з написаними на руці номерами в черзі московських універмагів з назвами міст країн соціалістичного табору. Шумно і зовсім по-дитячому захоплювалися споживанням. А Радянський Союз зітхав. Він не міг дати більше. І тому мовчав. І знову працював. Будував. Зводив підприємства. Запускав космічні кораблі. І годував. І вчив.

Та велика Батьківщина була суворою. Хоч і з дивним поєднанням імперської краси і могутності з турботою про кожну окрему людину. І скрізь ця строгість теж відчувалася, ми звиклі до неї були. Теж дитинство в Радянському Союзі у мене і "тисячі таких самих, як я" пацанів було суворим, зовсім не лагідним на вигляд. Він зовсім не бездоганним був. І не набридливо люб'язним. Напевно, у нього не було на це часу. Та й бажання не було. І належність за народженням до певної соціальної верстви підманула-підвела. Дуже простим він був, як і ми.

В повоєнні роки нашого дитинства Радянський Союз годував, як міг. Не бутербродами з червоною і чорною ікрою. Але ми не голодували, хоч поїсти вдосталь все одно не виходило. Вживали в ті часи в основному за рахунок борща і хліба. Пам'ятається, у селі хтось із знайомих при зустрічі часто цікавився у дітей: "Що твої батьки вдома роблять?". Ті у відповідь, як воно й було насправді, довірливо відповідали: "Пообідали і тепер хліб їдять".

З давніх-давен хліб був основою їжі в селянських сім'ях. Його не тільки їли, а й робили з нього квас, алкогольні напої. Також не варто була роль хліба в різного роду "ритуалах": припустимо, при зустрічі гостей на весіллі.

При відсутності технологій, в стародавні часи, хліб діставався народу дуже важкою працею. Саме тому його так і шанували. Ми часто після обіду виходили на вулицю зі шматком хліба, який був присмачуваний олією і посипаний цукром. І не було для нас в світі нічого ніжнішого і приємнішого запахної скоринки хліба. Щось стало з'являтися на прилавках в крамниці, однак дитячих радощів в ту пору в нас було ще мало. В основному, коли шаткували на зиму капусту, то нам перепало найсмачніше – качани. А ще перед Новим Роком варили холодець на свято, і нам вдавалося поласувати мозком з порожнистих кісток. Літу раділи, тому що в теплу пору не було проблем, у чому вийти на вулицю – майже весь час влітку ми бігали босоніж. Підросли перші овочі і фрукти. Ми їли польові ягоди, вишні, сливи, яблука, груші; жували всю більш-менш їстівну рослинність, наприклад, "грицики-буцики" та "калачики" – все це було наше додаткове харчування.

Все юнацтво, скільки я пам'ятаю, Радянський Союз наздоганяв США. Навіть у майстернях ГПТУ, де переважно ми, сільські пацани, навчалися в юності були токарні верстати ДПП-200 (догнати і перегнати). І з нас ніхто й не здогадався, що таки наздогнав і навіть обігнав в 70-і роки. Тому що він працював багато. Дуже багато. Займався всім відразу. І перш за все – нашим молодим поколінням.

Навчав Радянський Союз нас безкоштовно. У нас була найкраща шкільна освіта. Виховання – це інше. Нас виховувала не школа, а батьки і село, наставляючи: помилятися можна – брехати не можна. До батьків на "Ви" і також з повагою до старших.

Радянський Союз пхав нам під ніс книги, запихував в літературні гуртки і спортивні секції, водив в кіно. Пізніше в місті – в драму, оперу і балет (*в області балета, ми були впереди планети всей*). Вчив думати. Вчив робити висновки. Сумніватися і домагатися всього. Ми дорослішали, розумнішали, мудрішали, отримували ступені, ордени і медалі, посади. А він знову і знову відправляв нас на нове будівництво і підприємства. Часом на допомогу колгоспам по збору врожаю відправляв. Він весь час кудись націлював нас.

Я і "тисячі таких самих, як я" старалися, як уміли. І вередували. Нам всього вистачало. А ми нарікали. Начебто не балувані були, знали горе, а бурчали, скаржилися. Часто ми бували не задоволені. Нам було завжди мало. Виявляється, що у нас вбудований інстинкт невдово-

лення. Тому будь-яка добра справа, спрямована на те, щоб зробити людям комфортно, будь-яка – від утопії середньовіччя до комунізму – розбивається об внутрішній інстинкт людини. Бо суперечить людській природі і її глибинним інстинктам. А це означає, що людина не вдячна за свою природою – і це правильно. Тому що людина здатна до розвитку. А здатна вона до розвитку, через те, що завжди чимось незадоволена. Якби вона була здатна бути тривалий час задоволеною, то з мавпи ніколи не перетворилася б на людину...

Усередині комунального життя в СРСР поділ по націях якщо і наявний, то був безболісний: були євреї, але свої, тутешні, були татари, але сусідські, навіть екзотичні африканці нехай собі вчаться в ВУЗ-х; до образ за національною ознакою доходило тільки під час великих скандалів із з'ясуванням давньої історичної таємниці, що пояснює теперішній непорядний вчинок. Однак добрі стосунки особисто з певним представником не основної, не титульної нації не могли вплинути на неприязнь, що живиться до всієї нації в цілому.

Одного разу обурилися шахтарі. Голосно обурилися. Влаштували страйк проти Радянського Союзу. Всерйоз. А він не здивувався. Він все розумів. І тому нічого не сказав. Важко зітхнув і пішов. Зовсім. Назавжди. Він не образився. Ні! За своє довге важке життя він до всього звик. Він не був ідеальним, і сам це розумів. Він був живим і тому помилявся. Але ніколи не обманював. Іноді серйозно помилявся. Але частіше трагічно. На нашу користь. Він просто дуже любив нас. Хоча і намагався особливо це не показувати. Він дуже добре думав про нас. Краще, ніж ми були насправді. І беріг нас, як міг. Від усього негідного.

Я і "тисячі таких самих, як я", думали, що ми вирости давно. Ми були упевнені, що цілком проживемо без турботи Радянського Союзу і його нагляду. Ми помилилися. А він – ні. Він виявився правим і на цей раз. Як і майже завжди. Але, вислухавши всі наші дорікання, сперечатися не став – пішов. Не вистрілюючи. Не проливши крові. Не грюкнувши дверима. Не образивши нас на прощання. Пішов, залишивши нас жити так, як ми й хотіли в часи Перебудови...

При поділі Радянського Союзу серед народів п'ятнадцяти союзних республік мені і "тисячі таких самих, як я", як мінімум дісталось на дві країни менше – на ту яку ми втратили і на ту в якій проживали в часи Перебудови. Майже ніде нас не залишилося, в одній країні ми не народилися, а в другій – не пригодилися. А з подвійним громадянством люди взагалі не народжувалися. З тих пір так і живемо, немов в анекдоті, де йдеться про те, як англійський дог, приїхавши до Москви, запросив на вечерю московську дворняжку. Чавкаючи, дворняга жадібно поглинає за чужий рахунок їжу. Дог, дивлячись з жалем на повну відсутність пристойних манер, для підтримки світської бесіди, задає питання: – Ну, як вам тепер живеться при капіталізмі-то?.. Ну, що капіталізм? Нормально – відповідає дворняга, вилизуючи тарілку – ланцюг укоротили на два метри, а миску відсунули на три. Зате гавкай – скільки хочеш!

Це витівка. Але, як відомо, в кожній витівці є велика частка правди. Над витівкою з СРСР, що звучить нібито абсурдно, найголосніше сміюся я і «тисячі таких самих, як я» – правда, в наших союзних республіках – молодь 35 років, тобто в розквіті віку, у відповідь частіше знизуює плечима зі словами: у нас так не було. Однак статистика невблаганна: соціально-економічний «ланцюг» змінився, і претензії до капіталізму все частіше звучать з вуст молоді, а не навпаки, як всі звикли.

Мені і "тисячам таких самих, як я", не здалося, а так сталося, що при капіталізмі метою стало укорочування соціального "ланцюга" і відсування далі "миски з їжею". Перш за все, були спеціально створені пенсійні фонди, які різними постановами Уряду стали значно занижувати трудовий стаж роботи і середню заробітну плату при виході на пенсію. А згодом взагалі значно збільшили робітникам вік виходу на пенсію... І наше служіння, і наша праця в Країні Рад пішли псу під хвіст – це взагалі ніде не враховується (особливо тим, хто жив працював у других союзних республіках і на Крайній Півночі, як ми з Володимиром)...

Потім я і "тисячі таких самих, як я" дуже не любили вже капіталістичну Батьківщину, де на стадіонах влаштовували ринки і продавали лопати, граблі, мішки з добривами, на кожному

розі стояли наперсточники і брудом заростали доріжки, клумби і фонтани. Ми добре знаємо, що таке капіталізм і достаток при ньому. Вдосталь. Зовні здається, ніби ми живемо на Батьківщині, але насправжки ми живемо в зовсім іншій країні. В якій інша соціально-економічна система, інша їжа і взагалі інше життя тотального масового споживання, де все перетворено на товар. Головне – при капіталізмі соціальна політика неможлива. Світ став глобальним, взаємопов'язаним...

Чи став я і "тисячі таких самих, як я" щасливим? Не знаю... Але точно знаю, які слова ми так і не сказали Радянському Союзу, любимому. Бо наївними були по молодості років. Ми заплатили сповна за своє підліткове нахабство. Тепер ми зрозуміли все, чого ніяк не могли усвідомити незрілим розумом в ті роки свого бунтівного розпещеного життя.

Спасибі тобі, Радянський Союз! І прости за все, наша улюблена Батьківщина, Радянська Батьківщина...

Велике минуле, яке можна любити, до якого можна ревнувати в хорошому сенсі слова. Краще якого можна стати, рухаючись в майбутнє.

А капіталізм – минуле. Що там говорити.

2

Після розвалу СРСР. Саме з тієї пори як *"нас рас-ставили, рас-садили, чтобы тихо себя вели по двум разным концам земли"*, ми разом з другом дитинства Володимиром Ніколенко стали їздити на малу батьківщину, де ми народилися і виросли. Хоч ми з ним абсолютно різні – зовні і внутрішньо. Живемо ми в різних північних містах, але при цьому дружимо. Наша дружба родом з дитинства...

Володимир – єдиний у нашому повоєнному поколінні пацанів нашого краю, хто дослужився до звання генерал-лейтенант. Це дуже високе звання в будь-якій армії багатьох світових держав. Але у нього генеральське звання особливого захоплення не викликає; от якби це сталося в молодості, напевно, ніс би все це перед собою в село, як золотий горщик. А коли з сивиною в генерали вийшов, серце б'ється рівно. Безумовно, він любить професію військового і володіє нею досконало. За хорошу службу він має урядові нагороди. Але щоб стати генералом в Радянській Армії, потрібно починати з лейтенанта, це правда життя, і пройти службу з самого низу і завоювати прихильність підлеглих військовослужбовців. Потрібно бути і тактиком, і стратегом, а також вміти керувати...

Мені видається, що Володимир став генералом не випадково, а закономірно. Не мала заслуга його успіху все-таки належить матері, яка має славу по життю воїна – на таких жінках наша слов'янська земля тримається. В нашому селі вона чи не єдина жінка, яка перервала навчання в суто цивільному педагогічному училищі і в лиху для Батьківщини годину добровольцем пішла на фронт. І кому як не її синові уготовано було долею – генералом стати. А якби я став, наприклад, професійним військовим, то все одно б не став генералом – це треба щоб "Бог по голові погладив".

У мене інша доля, інші гени. Виконуючи священний обов'язок кожного громадянина СРСР по призиву, я вислужився до найвищої посади старшини дивізіону молодшого командного складу по відношенню до солдатів і сержантів. Але це, швидше за все, тому що службу в армії я починав з сержантської школи після машинобудівного технікуму і будучи на рік старше товаришів по службі; і в точній відповідності з вимогами військового жаргону: хохол без нашивки (лички) на погонах, що довідка без печатки! Потім, вже після закінчення ВУЗу, мені присвоїли офіцерське звання і ще раз призвали на один рік в Радянську армію. Після чого я був зарахований в запас, де дослужився до звання "капітан", який ніколи не буває майором – так вже законодавцем встановлено.

Я – інженер, суто цивільна людина. Трудову діяльність розпочав у чотирнадцятирічному віці різноробочим у тваринництві радгоспу відразу після закінчення сільської восьмирічної школи. Через рік для продовження навчання батько відвіз мене в місто Дніпропетровськ до старшої сестри. Там я, як всі мої односельці хотів стати електрослюсарем, але її чоловік (на той час був якимось начальником у механічному цеху на Південмаші) відвіз мене для подальшого навчання в міське ПТУ-11 Дніпропетровського заводу металургійного обладнання по спеціальності токаря.

Професія токаря – це як база, дуже цікавої творчої, інтелектуальної, по суті інженерної професії. А потім, що хочеш те і вибираєш. Токар, як скульптор, зі шматка металу створює витвір. Всі ці механізми, які нас оточують, – справа рук металообробника. Конструктор придумує, а токарь втілює в життя. А запорукою успіху була найголовніша мудрість мого родича: отримати будь-яку освіту завжди можна якщо є верховне розуміння, що важлива освіта саме без відриву від виробництва.

Вражає наївність (або мудрість?) СРСР того огрубленню, приблизно вершимого буття – безкоштовна освіта. Для вступу на вечірній факультет була потрібна довідка про профільне працевлаштування і навчайся хоч все життя. У Радянському Союзі взагалі не стояло питання, як змусити працюючу людину вчитися. Я хотів вчитися завжди. Освіта була основним соціальним ліфтом, головним способом просунутися в житті і почати добре заробляти. Далі була школа робітничої молоді №1 і машинобудівний технікум у Дніпропетровську. Після служби в армії навчався в Ворошиловградському машинобудівному інституті. Згодом закінчив економічний факультет Ленінградського гірничого інституту і аспірантуру Московського ЦНІЕВугілля.

Здається, таку ж історію власного усвідомлення, особистісного освоєння великих смислів може розповісти кожен другий повоєнного сільського покоління звідти, з далекого минулого. З мотивом змушнення і дорослішання – за спинами великих радянських батьків, що перемогли у Великій Вітчизняній війні... за спиною могутнього СРСР.

Довгий путь з Півночі до тернових колючок міждержавного кордону вів нас через ліси і поля, сільця і міста. Крізь тепле літо котила нас машина так легко, немов і невіддільна вона була спротиву повітря. Хоч навколо біснувався вітер, земля гуділа, а мріялося нам яскраво і матіркувалося нам бездумно, коли вже трошки по-іншому бачилася нам пертурбація в країні. Навколо було ще багато радянського, нехай і здавалося воно вже очевидним чином з чимось змішаним...

На другий день нашої подорожі, шосе плавно помчало нас знайомими місцями. Ще одна височина, – і попереду, на спадині давно не ораного поля, владно й безмовно з'явилася на світ зона прикордонно-митного контролю кордону. А навколо неї – ледь помітні здалеку продовгуваті шеренги металево-решітчастої огорожі периметрового оточення. І ніякого перед нами не було дорожнього роздоріжжя. І знака-каменю не було з написами, який попереджує: направо невідомість, наліво невизначеність, а лише прямо – кордон у вигляді нагромадження огорожених забудов посеред поля.

Сама споруда прикордонно-митного контролю чомусь зовсім не вражала своєю віддільністю від всього світу. В ній відчувалося щось фальшиве. Наскільки строкато, і непривабливо безпосередньо вона виглядала, настільки ж непривабливо було і те, що вона там приховувала в собі.

Ми зупинили машину на узбіччі. Дивна мить. Володимир мовчки дивиться на головне забудування міжкордонного переходу, а я поглядаю в бік від дороги. Опісля, рятуючи кожний свою зацікавленість, ми стали самі собі міркувати: що таке жахливе там приховується? А задля чого та споруда повернута до посадки, яка укриває дорогу додому, передом, а до нас задом?

Дуже якось пригнічено на нас вона діяла. Мене так просто обпікало і пробивало прямо до мурашок питання: їхати чи не їхати?

– Слухай, друже, навіщо нам прикордонна метушня? – звертаюсь я до Володимира, сміючись, – Давай краще пройдемо границю полями. Нас же чекають вдома. Чи нам з тобою звикати ґрунтовими дорогами пробиратися...

Що це з нами – з *"проходящими"*? *"Отбрось надежду, всяк сюда входящий"* – свідчить напис над воротами пекла в *"Божественной комедии"* Данте. *"Отбрось осторожность, всяк отсюда уходящий"*, – під таким девізом міркував я пробиратися. Мимо міжкордонного переходу, звичайно. Як птахи в рідний край летимо. Зрозуміло, що додому як найскоріше хочеться потрапити.

Володимир у повному подиві: його не дуже радує перспектива робити щось *"незаконно"*.

– Як це полями? Не солідно. Ми не пацани вже, – одним махом він відкинув убік всім відомий контрабандний принцип проходження кордону і *"прикордонив в граніті"* мій порив.

Звичайно, треба завжди мати на увазі, що не варто заздалегідь сподіватися, як звично за нами водиться, що хитромудрий маршрут не гарантує від спотикань у подальшому, але й вдалий розклад (ми ж *"свої в доску"*) аж ніяк не означає вдалого переходу. Бодай *"перейти границу у рек"* – це зовсім не те, щоб потюпцем повз службовців навпростець почимчикувати.

На кордоні від кожної країни незалежні один від одного пункти пропуску, в яких по два елементи контролю – прикордонний і митний. Досить заминки в одному з них – і уважай, що певний час тупцюєш на місці, ти сам і всі, хто за тобою в черзі. Чиновники прикордонної служби до сантиметра вимірюють дистанції для проходження прикордонно-митного контролю і строго покладають їх в ліміт своєї безвідповідальності.

Так само і всі громадяни-мандрівники, відповідно з відведеним лімітом тільки вже своєї відповідальності, долаючи границю від в'їзного шлагбаума до шлагбаума на виїзді, повинні ділити відстань до світлого майбутнього на короткі відрізки і акуратно, тихою ходою, їх проходити. Не перестрибуючи і не забігаючи вперед з ризиком запнутися і розквасити ніс.

Така прикордонна стратегія – покрокова. Так стало в нашому житті, що на *"нейтральной полосе"* з часів розпаду СРСР перестали рости квіти. А прикордонникам стало *"глубоко плевать, какие там цветы"* колись росли. І перехід кордону нині складається не з широких кроків, що рвуть штани, а з дрібних шажків з зацікавленою властивістю прикордонників *"Что у вас, ребята, в рюкзаках"* – спочатку на одній стороні; потім знайомство з прикордонною забавою *"Хто не з нами той москаль"* – на іншій. Все це було б смішно, якби не було так сумно...

3

Зона прикордонно-митного контролю кордону нас надовго ввергла в свою пастку. Три биті години як в обложеної фортеці нудилися ми безпосередньо на кромішній ділянці родючої землі, зіпсованій різними спорудженнями й загороджувальними обладнаннями. Перша година перебування в тіні споруд кордону накопичилась на перезміну персоналу однієї сторони, а друга година (через різницю у встановлених часових поясах в країнах) – другої. В добавок третя година безнадійності натрапила на технологічну перерву в купі з нібито аварією, пов'язаною з відключенням електроенергії.

Володимир пустив наші прикордонні безладдя на самоплив, м'яко сказавши: ми не вдома, а в чужій країні – дрімав собі, зручно розмістившись в автокріслі. І в мене час від часу знімалося бранне занепокоєння: бери вже його лиха година! – примирявся я; і в який вже раз сумно підраховував загублені в черзі години і навіть хвилини. Я вже й не знав, від чого більше журитися: чи то від того, що чекаючи ми стільки часу змарнували, чи то від того, що невідомо було, скільки ще нам залишалося чекати.

Над кордоном низько й швидко неслися хмари, то ховаючи, то відкриваючи сонце, безперестану переміняючи на всій околиці світло й тінь. Через сітчасту огорожу зони прикордонно-митного контролю мені було гарно видно її. Німим докором, начебто непотрібна оболонка, лежала вона переді мною – і немов на іншому континенті – пустинний простір, загублене родюче поле, і тихий сум по крижині. Звідтіля пахло землею й хлібом, потім і кров'ю. Там теплилося життя, а мені здавалося, що вона була осторонь від усього – так віяло безнадією, журбою, немов стояла глибока осінь. Неначе то були гектари нічийної осені, нічийного осіннього родючого чорнозему випадково забутого між безладних окраїн сірих, позбавлених розуму держав...

В більшості своїй люд в зоні прикордонно-митного контролю границі був тутешній. Всі аж підстрибували від бажання вернутися як-небудь скоріше додому. В них був прикордонний стан – нікому ні до кого не було діла. Майже в усіх обвітрені обличчя із блискучими плямами стомлених очей; і така динаміка величезна, і в прагненні, і в поведінці – прямо душа горить – так не терпилось пройти, проповзти за виїзний шлагбаум, нормальне положення якого, все одно, що на бездоганному залізничному переїзді, завжди закрите. Певна річ, серед них було метушіння, напружений рух і болісний порив, що вабив під хмуре небо, до позахмарного сонця й до самого себе – порив, мабуть, даремний, тому що він – порив у минуле. Але небо схилилося назустріч такому пориву, люди і небо сходилися в єдиному пориві, й усе це спліталось в якийсь відчайдушний клубок. І тоді це вже був не порив з однієї сторони, й життя – з іншої, а прагнення до планети, на якій зійшовся клином світ.

Лише безтурботні мандрівники, перебуваючи у невідомості, були такі із себе надто законслухняні, хоч ікону з них пиши – праведниками сиділи в своїх автомобілях і терпляче чекали. У них власна гордість дозволяла на прикордонні безпорядки середньої руки дивитися висловлюючи догідливість. Правда, їм було прикро, що їх зарозумілих поглядів прикордонники не помічали. Ну й добре. Вони раділи своїм святкам, а на прикордонника, який бігаючим поглядом Наполеона, слідкував за жалюгідною купою тіней, своєрідним скупченням машин і людей, застрягнутими в лихолітті і розрусі, – з чітко вираженою метою прорватися, хоча б на один метр уперед, до піднятого нагору виїзного шлагбаума – дивитися не хотіли. Ну, хіба що одним оком. А він маячив своєю постаттю в усіх перед очима і з явною свідомістю власної гідності, утішався плодами своєї скороминущої значимості; був – такий, увесь із себе пихатий, червонопикий здоровило – екіпірований у форму захисного кольору із простенькими погонами й ледве помітними зірочками на них. На голові кашкет, в кокарді якого красувався колоритний металевий тризубець. Палітра настроїв, яку відображало його обличчя, та й вся його фігура, виглядала на рідкість багатою. Напевно, без форми він походив би на бандита з великої дороги. А якби його ще й загримувати, то він міг би зіграти бандита в кіно: розсіяно-хижий вираз обличчя, нахабнуваті очі, гострі вушка, трохи гачкуватий ніс.

За звичаєм прикордонник придивлявся уважно і буцімто усе в його погляді було для охорони державних рубежів, а навколо усі в шкурі лиходія – цього, звичайно, не було. В зрозумілих цілях він занадто зацікавлено зирив туди й сюди, напевне, вправно користувався скупченням машин. Можливо, саме це була чи не головна і не одна єдина внутрішня причина стовпотворіння машин та людей. Не мудруючи лукаво, діаметром очних яблук він просто наганяв на всіх страху, мовляв, до нього і підійти-то боязно, не те що проскочити стороною. А раптом його перемкне, то взагалі не пропустить – знайдуться тисячі причин. І люди готові були безвольно й покійно коритися його настановам.

Один поважний на вид кавказець з радянських, зважено оцінивши ситуацію, на очах у всього чесного народу яскраво себе зарекомендував. Він голосно звернувся до прикордонника: "Шановний, я поспішаю... Он на тій чорній "Волзі", я тебе віддячу, якщо в якості компенсації швидко, жваво проведеш мене за виїзний шлагбаум".

Що ж до зарозумілих поглядів, то я напевне не один мріяв трішечки в якості компенсації якось заговорити з прикордонником. Я дивився, дивився на всі ці особливості непереборної сили, та так мені закортіло підійти до прикордонника з дріб'язковим питанням про заповнення еміграційної анкети – здуру звичайно забандюрилось на свою голову, не інакше. Оскільки ми жили вже у вільних країнах, мою націоналістичну жилку щосили лоскотала несмачна спокуса легенько блиснути знанням української мови – саме це триразово підсилювало моє бажання, щоб після цього вважати себе патріотом.

Безумовно, я розумів, що на кордоні звичаї – отруйні змії в порівнянні з митниками, просто запах троянди. Все-таки, що попало робити не можна. І ось, те, що робити не можна, – я зробив. Як той циган, котрий знає дорогу, та ще й питає, я звернувся до російськомовного українського прикордонника:

– Шановний пане, будь ласка, скажіть, якою мовою треба заповнювати міграційну анкету? – запитав я і з нетерпінням став чекати, що з цієї занадто сміливої витівки для мене вийде.

Прикордонник строго звів брови, неначе зловив мене на чомусь ганебному. І зиркнув на мене з такою неприхованою бридливістю, що саме в цю мить я так і закам'янів, відчуваючи як моє серце десь з глибини забило про якусь тривогу. Таке було підсвідомо отримане враження, що над моєю головою нависла небезпека, яка за звичкою надходить від владної людини. Причому, ще до того як вона може настати. Я не встиг ще доладно все усвідомити, бо прикордонник зовсім скоро, і не страждаючи від величч української мови, скористався таки своєю маленькою владою і процідив мені крізь зуби:

– *Надо же: на вид пристойный гражданин, а москаль...*

Це було не стільки дивно, скільки образливо... Звичайно, ніяких реверансів у свій бік з приводу того, що заговорив по-українськи від нього я не чекав. Тому слова прикордонника пригнітили розум. Особливо мене вразило те, що я ніякого відношення не мав до відомого прозвіська "москаль" – таке вуличне образливе прозвісько, воно не було сказане як гасло, відірване від життя, а стало і залишилося самим життям. І це був саме той випадок, коли не настільки важливо, **ЩО** і **ЯК** сказано, скільки те, **КИМ** і **ДЕ** це сказано.

Точно оглушений я зупинився в заціпенінні. Червоний, до вух, перш за все я хаотично озирнувся по сторонах: слава тобі, Господи! Здається, ніхто не почув, крім мого друга. Але він не втрутився на рівні своїх можливостей, хоч його слів і ще більше дій я чекав. Володимир взагалі пустив прикордонні події на самоплив – дрімав собі відкинувшись у кріслі, – тому якось скептично поставився і до цієї "Москальської комедії". Немов подумав: "Ось бачиш, випросив? Отримав!".

Отямившись, я вставився очима в прикордонника, не дуже очікуючи побачити що-небудь цікаве. Ну хіба те, що він височів наді мною до узагальнень: дебелий чоловік, вигодуваний на знаменитому у всьому світі салі. У нього великі мужицькі руки, холодне, нахабнувате обличчя, очі, в яких жевріло помітне знування. І як мені було не подумати: та він просто насміхається наді мною тільки за те, що я намагався в порівнянні з ним розіграти з себе щирого українця...

Я зіщулювся. Якось непомітно затаєна лють стала змією вповзати в мене, поволі змінюючись гнівом. Мені здавалося, що у прикордонний мир зайшла сіра примарна порожнеча. На кого не дивився: обличчя розпливалися; від машин у черзі піднімалися якісь причумлені тіні. І коли почуттєве бродіння досягло вищої кондиції, щось непристойне на язик до мене просилося, що я вже не в змозі був стриматися і огризнувся. Втім, максимум із усього протиправного, що я зміг собі дозволити, був заклик до легковажного черевомовця прикордонної законності:

– Такого мені ще не шили ніякі «Шарікови» з кульковими авторучками, – запинаючись, виказував я прикордоннику. – Татариним обзивали. Хохлом – сам натякав. А от щоб моска-

лем... у цьому змісті ви, товариш прапорщик, раціоналізатор... Вибачте, а ким же ви себе вважаєте, коли розмовляєте російською...

– *Тамбовський волк тебе товарищ!* – не дав договорити, холодно випалив пограничник у відповідь. – *Да ты еще и огрызаться будешь? Такие номера у нас не проходят!*

Нотки в його голосі, не то роздражнення, не то пекуча образа, натякали на те, що прикордонник володіє сумнівним талантом простого солдафона. Бо він здатний висловлюватися з апломбом, збільшувати обороти і накручувати ситуацію, причому в поєднанні зі схильністю принизити.

Я відвів очі. Перевів свій погляд на віздний шлагбаум, жалкуючи, що вїхали не в ті ворота. Обличчя в мене від хвилювання стало відлюдкуватим, мене обпікала невесела думка ще й про те, що я начудив, звернувшись до прикордонника в лиху годину... Загострювати взаємини з таким, надто бистрим на вразливе слово служивим не слід. Бо було очевидно: моя справа – труба. Як не крути, а я був безвладний нав'язувати свою волю наділеному диктаторськими повноваженнями прикордоннику. І взагалі на границі будь-яка, навіть надумана, проблема майже завжди пахне керосином. Тут все залежить від службовця, – якби хто не оцінював його поведінку і результати діяльності. У нього обов'язково є момент, який може привести зовсім до іншого розвитку подій. Він завідомо має перевагу...

Аби уникнути нових неприємностей, заглиблюючись у власні думки, я прикусив губу. Заднім розумом я змусив себе швидко збагнути, що тут нічого не поробиш: сам собі винен! Господи, куди мене понесло, навіщо? Як все обернулося... Як все банально... – до розуму чомусь доходили саме такі думки.

Зона прикордонно-митного контролю границі не радувала око – щоб і очі не бачили, щоб і згадки не було про таке вражаєче тривожне місце. Це явно було диявольське місце. Тут дзвенів високий нерв і – тривога. Погана тривога. Якась магічна тривога, незрозуміла, з занепокоєними оглядками. З певною метою були тут створені черги машин до віконця паспортного контролю, в яких дочекатися свого утомливо і клопітно: як тільки у когось біля віконця виникала затримка з документами, черга надовго завмирала. Майже відразу самі нетерплячі хаотично розгорталися в другу чергу. І як завжди в таких випадках буває, звичайно, не обходилось без скандалів і спроб відстояти справедливість. Як не дивно, але в цілому, на жаль... нахабство, в любих його проявах, все ж брало гору...

Ми з другом, вже на межі терпіння, рвонули було з усіх сил на паспортний контроль в іншу чергу – що ж ми мали діяти. Так на нашому путі неприступною кам'яною глибою хутко з'явився той самий «товариш прапорщик», і грубо зупинив нас:

– *Не туда стали...*

– Вибачайте. Як "не туда"? – понуро перепросив я. – Сюди ж перекочували майже всі, хто стояли за нами в тій черзі...

– *Это все граждане...*

– А ми хто?

– *Вы – москали...*

– Як "москали"?

– Вам – он туда... – строго вказав нам прикордонник, показуючи рукою в самий хвіст тієї черги, де ми до цього стояли...

Сперечатися з прикордонником не було смислу. Так само як і нарікати тим, хто над ним начальник. Може, воно й правильно. Зрозуміло: довести щось прикордоннику, в такій ситуації було неможливо, а знайти свою правоту означало визнати його провину. Тому після його вказівки ми прийняли логічне рішення: гаразд, люди ми звичні, вже без лишніх запитань стали де нам було дозволено – жах і кошмар. На границі ніколи не знаєш, де втратиш, а де знайдеш.

Отримавши в один присід ще одну кількість знущань, я про себе відзначив, що "товариш прапорщик" мене так просто мимо себе не пропустить – обов'язково ще підійде і буде якісь химери гнати.

Зовсім скоро, мордуючись усякими думками про злий рок і снаряди, що падають в одну воронку: приблизно так можна пояснити мої думки, направився було до завітного віконця паспортного контролю і... знову, як з під землі, намалювався переді мною «товариш прапорщик» з питанням:

– *Заповнив анкету?*

Як шкідливий школяр я кивнув головою.

– *Давай,* – простягнув він волохату руку. – *Будем посмотреть, что ты там накалякал...*

З заavidною принциповістю правоохоронець став ретельно перевіряти мою анкету. Спочатку буквоїд демонстративно забракував виклад анкетних даних прописними буквами. Потім йому не сподобалися вже самі букви, які виступали за дрібні клітинки анкети. А наостанок виявилось, що підправляти букви категорично заборонено. Так, буквально на рівні місці, я тричі вперся чолом в дріб'язковий бар'єр власної побудованої перешкоди.

Ця ментальна незрілість-вирішивши, що відтепер він не просто Цар гори, а гегемон. Як мінімум, гарантовано надовго. Забувши відому, нехай і перефразовану, істину: "один раз – не чемпіон". І через це натурально відвик навіть від думки, не тільки від почуття, що його можуть бити, причому важко і боляче, і скидати, стягувати з вершини за вуха, не проявляючи ніякої поваги до регалій і статусу.

Владні повноваження, – міркував я, заглядаючи прикордоннику в очі, коли він вперто перевіряв мою анкету в останнє. А там, в його очах, ні єдиного сліду совісності, тільки застигли, безжиттєві зіниці – завжди, завжди одне й те саме: буває одного грама їх досить, щоб принизити людину. А ментальність і психологія безсовісної людини така, що для нехлюйства місце знайдеться будь-коли.

Я вже встигнув розгубити чимало забобонів, відносно людей, наділених владою – особливо тих, хто довго і послідовно знаходиться при таких повноваженнях. І добре знав, що у їх житті виникає момент, коли назавжди поселяється всеспалююча властивість, яка забороняє хвилювати поточний контроль над собою і непозбутній стан залишатися людиною. І мені довелося з соромом визнаватися собі, що в глибині душі я завжди ставився до будь-яких людей, які відносно мене наділені якоюсь владою, з недовірою. Я майже завжди брав за правило у відносинах з ними з самого початку розраховувати на гірше. Бо ж таким людям нічого не доведеш. Вони – закон. Хоча гріш ціна такому закону там, де правота всього лише сильніше сорому, коли людині дійсно не соромно й вона знає, що їй не повинно бути соромно. Тому я не думав: правий прикордонник, чи ні. У черговий раз із духом зібрався, й так боявся, що мало його, духу цього, що от-от він зникне, розчиниться без залишку, і я не витримаю й почну обурюватися. Але стерпів таки, почав стримувати свої емоції й спішно шукати з ним взаєморозуміння – прикордонник таки привів мене до тями.

Так чи інакше, я опинився в стані, іменованому шаховим терміном "цугцванг", коли у мене не було іншого вибору, як під крижаним поглядом супротивника винувато схилити додолу голову, мовляв біс поплутав...

Спрацювало. Ознаки рефлексорного страху помітно задовольнили елементарну претензію держиморди на власну перевагу. Службовець оцінив мою зразкову поведінку: оголосив, уже майже лагідним тоном, що цього разу він вибачає мене. При цьому він переможно подивився на мене і, нахилившись в мою сторону, чомусь пошепки повідомив, що крім паспортного контролю, мені, в порядку примусу до миру, доведеться пройти ще й повчальну процедуру митного контролю. І, кидаючи на мене проникливі погляди, для вищої переконливості уїдливо повідомив, що "*все вопросы можно решить*". На що я лише важко зітхнув. А на подяку я лише

їв службовця кордону очами й прикидав: чи оцінить? Давати гроші, щоб на таможні вирішити усі питання я не хотів.

Змусивши себе погодитися з "примусом до миру", я здавався самому собі, ледве чи не смішним – принижений і неспроможний... І з чистою совістю... Ой, ні, про чисту совість – хіба що зопалу. З цієї самої хвилини став просочуватися вбогою жалістю до себе...

Митник теж мене не порадував – на вид він був серйозним і зібраним, взяв в оборот «норовистого» клієнта, як воїн, що вибирає зброю перед боєм, щоб показати, хто на митниці хазяїн.

З відчуттям безсилля і постійної напруги на краю зведеного стану, я в точності виконував пограничний порядок. А "Порядок" на границі строгий. Там не стій, там не ходи, там не розмовляй, навіть коли тобі знадобиться (про всякий випадок) запитати: "Де тут туалет?". А там, упаси Бог, мобільний телефон не включи і таке інше. Діапазон досить величезний. А вже торкнутися службовця, щоб звернути на себе увагу, виявилося б, однаково, що до англійської королеви доторкнутися – і не помишляй – реально загрожує розтерзання.

Коли митник "запропонував", серед усіх присутніх в той час на митниці, тільки мені одному заповнити митну декларацію – я вже доладно не усвідомлював, чого прагну, чого бажаю. А коли він, немов слухняна вівчарка, обшукував мене, як злочинця – обшарив кишені, перепровінив гаманець, особисті речі – я й зовсім повною мірою відчував свою інвалідність. Моя думка про той простий факт, що я поки ще можу безмовно коритися й мовчати – перетворювалася в чисту радість. Я тихо благав Бога, щоб хоча б митник у цей самий момент нічого не підкинув мені, і після того не зажадав би зазначену суму баксів. Зрозуміло за що: за мирне розв'язання конфлікту.

Врешті-решт митник змушений був дати нам дозвіл на виїзд, сердито глянувши на мене. Він був явно невдоволений тим, що чіплявся до мене гарма-дарма – все вирішилося попустому. То була суміш невдоволеності з бюрократизмом, яка робила цю невдоволеність абсолютно безжалісною до безгрішного.

Ось тоді, дивлячись на його остаточно втрачене обличчя, я став посміхатися, мов побачив його нещирі наміри. І тут же помітив, як у нього вираз німецької вівчарки теж змінився на сконфужену посмішку. Отже ж може посміхатися, коли захоче...

4

Уздовж Ізюмського шляху, по якому мчить наша машина, на фоні блідої синяви неба плавно погойдуються на вітрі височенні тополі. Ми з Володимиром їх добре пам'ятаємо, ще не забули на якій поважній відстані одна від одної розсаджували – тепер гілки переплітаються між собою. Намагаємося перенестися думками в той далекий час. Він ще тут, серед цих придорожніх тополь, на цій землі. Ми відчуваємо це, – тополі зберігають його.

"Дорога-дорога, осталось немного, мы скоро вернемся домой", – лунає в салоні із радіоприймача пісня. Доцільно лунає, чого гріха таїти: вона тільки посилює прискореним серцебиттям трепет у нас в грудях, від безпосередньої близькості рідного села.

Чомусь мені завжди здавалося, що шлях став Ізюмським через те, що він проходить на південь через місто Ізюм, поки не дізнався: насправді це саме місто назване від найменування дороги. А про сам шлях є згадки ще в 1571 році в літописах. Ізюмський шлях називали «дорогою горя» – подумати тільки, майже 500 років по ньому відводили в рабство наших одноплемінників – саме звідси приходили кочівники. Починалася вона у верхів'ях Ораш-річки, що на Лівому березі Дніпра і йшла на північ, простягаючись між річками Оскол і Сіверський Донець, перебиралася через Ізюмський брід і недалеко від міста Старого Оскола зливалася з Муравським шляхом. За переказами, Муравським шляхом користувалися кримські татари, Кальміусь-

ким шляхом – ногойці. А по Ізюмському ходили і ті, і ці. І набіги цих народів на Київську Русь почалися задовго до того, як впала Золота Орда...

Далі Ізюмський шлях веде до міста Ізюм. А місцями він дає в різні сторони сітку вузьких польових доріг, які розтікаються по навколишнім селам. Хоч і не з руки нам їхати в стороні від заасфальтованої головної дороги в село, але нам варто в цей раз проїхати (більше, ніж будь-коли) по ґрунтовій дорозі, яка зберегла свій первозданий вигляд і служить своєрідним путівцем в наш світ дитинства. Саме тому давно втративши рахунок проліскам і посадкам, ми починаємо придивлятися, щоб не пропустити в неозорій сітці доріг потрібний нам з'їзд.

Нарешті, ми бачимо попереду знайомий силует посадки, який різко обривається там, де вона впирається в Ізюмський шлях. Ми переглядаємось з Володимиром і відразу розуміємо один одного. Наші обличчя непомітно змінюють свій вираз: ми дружно радіємо, що не пропустили з'їзд, як це з нами не раз траплялося.

– Все правильно, – говорить Володимир, показуючи вперед рукою, – поруч з тією посадкою повинна бути польова дорога в село...

Я ствердно киваю головою:

– Звичайно, де ж їй ще бути.

Звернувши з дороги, наша машина плавно спускається по придорожнього укусу до густо зарослої посадки і, долаючи височенний бур'ян, упирається в донезмоги роздубану трактора у негоду дорогу – глибокі колісні колії, ні дати ні взяти – груди засохлої грязюки. Скоріше від образи на бездоріжжя, аніж від бажання їхати далі, машина глохне. Озираємось навколо, розуміємо, що повинна бути ще й краща дорога з іншої сторони посадки. Завертаємо. І відразу опиняємось на цілком придатній для руху, правда, не зовсім дорозі – насправді це дві накатані колії на ширину коліс машини по самому краю поля, непростого – пшеничного; сонячна золотисто-жовта червона хвиля якого розхлюпується перед нами, затоплює горизонт і поглинає все навкіл.

Як сяючий кур'єрський поїзд мчить наша машина по утертій дорозі-колії, залишаючи за собою вихори пилу, що й Ізюмського шляху ззаду майже не видно. Це той самий пил з полів і ґрунтових доріг нашого дитинства, який так і залишився в наших очах. Дивно: давно минув той час, а от його не витравили ні тумани, ні дощі, ні північні морози. У житті просто на це не вистачає туманів і дощів.

Ми вдихаємо знайомий запах полинь-трави змішаний з пилом – запах нашого дитинства. І мимоволі згадуємо, як у дитинстві на цьому полі вздовж і впоперек нарізали стежки босими ногами. У той час ми були ледь помітними крихітними точками на ньому. Тепер же, якщо подивитися зверху, ми – жирна чорна точка автомобіля з довгастим стовпом пилу за ним – своєрідний знак оклику на жовто-блакитному фоні хлібного поля.

Подем, подем... Ми їдемо краєм хлібного поля з острівцями вогненно-червоних квітів маку, які точно таємні знаки губляться серед колосків пшениці. На ходу машини Володимир хвацько простягає руку в бокове вікно і торкається долонею сильних, високих, урожайних колосків – немов з човна води.

– *Маки, маки, красные маки...* – з захопленням наспівує Володимир, зачарований веселим їх видом і красою. – Ти тільки подивися, що вони витворяють? Яка краса: хлібне поле і червоні квітки маку, мовби розпалені огнем чаші, царствено кивають нам своїми пелюстками! А вкупі з хлібним полем – буцімто червона хвиля, в якій вони, то утопають в жовтому морі колосків, то виринають, полощучись. Знаєш, у нашому селі Червона Хвиля навіть існувало повір'я, що червоні маки – це символ землі та її родючості...

У мене створюється таке враження, що ніби ми пливемо по чудових хвилях. По один бік високо пінитися з шумом посадка, по інший – шелестить золотисте хлібне поле. А попереду вже видніється водосховище, де в широкій стрічці блискучої води пролита крапля неба.

Незабаром пейзаж хлібного поля змінюється на краєвид водосховища, яке дихає у сліпучих сонячних променях. Настає момент, схожий на частіші звукові пульси пішохідного переходу на останніх секундах миготливого зеленого чоловічка в світлофорі: машина скажено кидається назустріч селу – нетерплячий залізний кінь жаданого повернення в рідну оселю. Рахунок – на хвилини... І тут у Володимира загорілося бажання нетерпляче, невпокійне – зробити зупинку в полі.

– Давай зупинимось, я хочу його привітати, – несподівано заявляє він. – Я так давно не бачив хлібне поле.

Я очікував від нього чого завгодно, тільки не готовності зробити зупинку на околиці нашого села.

– Ти не жартуєш, часом? – нахмурююсь я.

– Ні, – крутить головою Володимир. – Ти не повіриш... Я відчуваю, як воно зустрічає нас. Мені навіть чується: Стійте, я – поле, а ви хто?!

– Хто, хто? Дід Пихто! – відповідаю я скоромовкою часів нашого дитинства. – Хто ж ще тут може бути?..

– Крім нас – ніхто... – сміється Володимир.

– А заради чого тоді нам робити зупинку, коли ондечки село... – бідкаюсь я. – Тебе ж вдома мати чекає... Ми й так на границі три години втратили...

– Ну що ти... Можливо, в інші часи можна було б проїхати мимо, але не тепер... – зблискує очима Володимир. – Коли ще нам випаде така можливість золотисті колоски в сльозах поцілувати?..

Що тут поробиш? Сповільнюючи хід, звертаємо з дороги на косогір і зупиняємось. Виходимо з машини і відразу відчуваємо на своїм обличчі сонячне тепло. А повітря захоплює дух так, аж наче ширших грудей нам треба, щоб дихати ним вільно.

Підходимо до поля. Пахне трав'янистим ароматом прибитого дощем придорожного пилу хлібного поля і димком дитинства. Це повітря найкраще для мене, я вдихнув його як тільки з'явився тут на світ божий. З тієї пори стає тільки долинути ледь помітному запаху повітря – того самого запаху, ні з яким іншим незрівнянного, – і все це разом спливає з небуття і оживає в мені.

Я заново починаю вчитися цінувати найпростіші речі. Гостро розумію, що це означає – бути на рідній землі, дихати, бачити. Не один десяток років живу я на Півночі. Буваю в тундрі, люблю запах весняного (в червні місяці), пронизаного прохолодою арктичного повітря, чимось схожого на запах кавунової кірки, – але це не той; це теж хороший, але інший запах, ніж у рідному краї...

Сонце стоїть в zenіті. І колоски онде... Стоять, як вартові... Відсвічене блакиттю ласкаве небо легковажним синім туманом парить над жовтим хлібним полем. Там і сям, в повсякчаснім русі хмари, – сріблясті і білі кулі в бездоннім небі, – прорізають промені сонця, обсіпаючи яскравим світлом колоски пшениці. Коли ж хмари зсуваються в купу, їх хвилясте руно густіє і закриває сонце. І поле затуляє незрима пелена тіні. Якийсь час, здається, все навколо ще залишається майже таким, яким і було: і палаюча жовтизна поля, і блакить неба, в якій зібрані всі розсіяні відтінки хмар. Та ось поле хитає вітровий і качає золотаві колосся. Поле хвилюється, в'ється, каламутиться і хохлиться – наче вітає нас, танцюючи тисячами довгих ніжок в м'якій спекоті дня. І воно (поле) ж дійсно, як живе творіння, величаво накочуючи до самого краю теплі хвилі з жовтих колосків, привітно переливається; і природно зливаючись своїм золотисто-жовтим розливом з позолоченим благородством генеральських погонів, – леліє, оточуючи обличчя Володимира сяйвом, немов ореолом. Від цього ще яскравіше на погонах палають золотим вогнем по дві генеральські зірки.

Все сильніше і сильніше дме вітер, і все змінюється, робиться таємничим і загадковим – небо прикрашається по лінії горизонту, забарвлюючись в кольори майбутнього. Ні дати, ні

взяти – немов величезний шелесткий прапор, який під спалахами минушого світла і тіні стає, і пшеничним полем, з ледь помітними червоними хвилями макових пелюстків, і миготливим небом, з таємничими блакитними відливами. Ну, прямо-таки безподібно сяє в дорогоцінних переписах неба і гарячого хлібного поля. Все виблискує синявою неба і жовтизною колосків. Ну хіба що тільки різнокольорових фазанів не вистачає...

Мій друг підходить до самого краю поля. Зупиняється і довго вдивляється, якимось особливим, широко відкритим поглядом в хлібні колоски, які в благодатному чорноземі метровими свічками спрямовані в небо. Напевне, так вишикуваних солдатів перед парадним маршем він оглядає. Я бачу, як звичним рухом він поправляє свій мундир, і вслід за тим зовсім несподівано припадає на одне коліно до поля, немов до полкового прапора. У цей момент Володимир виглядає трохи безглуздо, але я бачу, як він освітлюється посмішкою і, знявши кашкет, говорить:

– Здрастуй, рідне поле, я твій тонкий колосок!

Від жовто-блакитної ворухливої глadi поля віє запашною свіжістю. І раптом я відчуваю: стає тихо. Зовсім тихо. Ні подиху вітру, ні шелесту колосків – нічого, жодного шереху. Тихо. Розбурхане ніжністю мого друга, поле притихає – гордовито радіє генералу; спокійно й нерухомо золотиться на сонці, все яскравіше граючи сонячними відблисками на погонах і петлицях мундира.

Я пильно приглядаюся до Володимира, з якого дива? – і сам не знаю. Немов лікар до пацієнта, мовчки й уважно, зі змішаним почуттям зацікавленості і ще якогось третього, безіменного почуття. І ніяк не можу збагнути всю глибину реальності, підвладну ні своїм, ні його почуттів. Моє серце хвилюється, колотиться, коли я бачу, як у мого друга по обвітреній щоці без приховування тече скупа чоловіча сльоза. Від радості чи від горя – тече!

Тепле, світле почуття охоплює мене, і я усвідомлюю: це ж мало у кого з військових сльози, нехай і від того, що влада простору над душею рулить, або ковток повітря п'янить. Таке враження, – право на пристрасть, що мій друг якийсь не такий, якого я знаю. Він – більш сум'ятний, м'ятущий і пасіонарний одночасно. І від того більш красивий, бо людське завжди викликає більше співпереживання, ніж солдафонське.

Перший раз в житті я бачу свого друга ось таким, – ніжним і сердечним. І вперше мені залишається тільки пошкодувати, що при мені немає фотоапарата. Ні, тут фотоапарат безсилий...

Певно, навчитися просто орати землю і сіяти пшеницю можна кожному. Ну, нехай, не кожному – через одного. І добиватися врожаю, змірюючи важкість праці хлібороба в полі з задоволенням – теж. А от досягнути блиску золотих генеральських зірок на погонах, поєднуючи в душі бойовитість і ніжність, та ще скріпити цей контраст особливою любов'ю до землі, яка відродила тебе, – це, мабуть, найвища ступінь духовності. Вона вимагає роботи розуму, причетності і таланту...

– Знаєш, трохи сентиментальним стаю! – соромливо каже він, виправдовуючись. – Я вперше бачу таким ось рідне поле...

– Невже ти не міг віддати шану полю якимось по іншому? – запитує я. – Що ж мені тепер бігти на головну дорогу і дорожній знак з назвою села цілувати?

Володимир добродушно сміється.

– От горе, про це я і не подумав, – заявляє він з променистою скромністю. – Справді, що ж тепер з цим зробиш? Хочеш вір, хочеш не вір, а я з розуму сходжу по рідному полю, – відповідає Володимир. – Правда, сходжу.

Час тече в паралельній реальності. Десь нескінченно далеко залишилися границя, всі інші події мирського життя. А тут я трохи поворушив своєю пам'яттю й примусив себе згадати, що вже не одне десятиліття на території Великобурлуцьчини створено стільки змін, що якість перейшла в кількість. Головне – річка більше не тече як текла раніше. Всевладні не побоялися

Бога, неба і ада: перекрили її течію в районі селоутворюючого радгоспу "Червона Хвиля" з очевидною ціллю оригінального перетворення в штучне водосховище для зрошення полів. А раніше, в березні річка завжди була дуже повноводна – подекуди на всю заплаву...

А що тепер? З руйнуванням грандіозного проекту зрошення полів в селі час застиг. Водосховище прихоплює якесь непевне затишшя немов перед чимось значним, величним. Крізь його об'ємну осяйність, схожу з оманю, вимальовується вже злегка зміщена картина лихоліття Слобідської Окраїни. Вона не висловлює гармонію буття – вона і менше, і більше. В ній укладено більше того, що можна розгледіти очима. Довкола вже владно і безмовно проступає щось інше, дуже чуже, і відкидає звичне, наче порожню оболонку. Після лихих 90-х про щось задумується водойма у чарах супокою. А сама Великобурлуцьчина, як і вся Слобідська Окраїна, дрейфує від недобудованого комуністичного суспільства, в якому основою комуністичної моралі був принцип "людина людині – друг, товариш і брат". Через "ніяка ідеологія не може встановлюватися в якості державної або обов'язкової" в Конституції. До відвертого століттями існуючого в світі фінансово-спекулятивного капіталізму, в якому на Заході панує з рабовласницьких часів принцип "людина людині вовк", де в людських відносинах і звичаях переважає крайній егоїзм...

Життя настало інше, ніж раніше. Дуже вже далеко ми крокуємо від недавніх часів... Відтак все навколо порожніє. І я раптом прокидаюся від якогось напівсну, в який завели мене думки і спогади, – в цю саму хвилину над полем – хрускіт і тріпотіння крил. Це одинокий жайворонкок по укусу піднімається високо в небо. Зависає там і своїм співом на щось скаржиться, і радіє, і хватає за серце... Його щебет прозоро говорить про життя, про майбутнє, про мрії і про все те невідоме, незвичайне і нове, яке ніжно і гаряче запалюється життям за життя. Як би заново приєднує мене в реальність сьогодення рідного краю.

Поспівавши, зовсім небагато, пташка, привернувши нашу увагу несподіваною ознакою раптового прориву свого бурхливого життя, раптово зникає з поля зору десть в полі...

ЧАСТИНА ДРУГА

1

Стара, престара пісня: "А хто-то с горочки спустился..." – вона про війну. І що там? Там – солдат в гімнастерці з червоним орденом на грудях пішим порядком спускається з гірки в село. Так або майже так тихо поверталася з війни мати Володимира. Вона пройшла всю війну. На її гімнастерці яскравий орден і медаль "За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг.". Жінка честі, гідності.

А що тепер? Тепер – з тієї ж самої "горочки", точніше, косогору, її син в генеральському мундирі і безліччю орденів і медалей на грудях спускається в рідне село.

Машина їде настільки повільно, наскільки швидко з узбіччя дороги кидаються назустріч декілька густих кущів шипшини.

– За переказом мого дідуся саме ці степові рослини раніше служили своєрідними пропускними воротами в село, – пояснює Володимир і просить поруч з ними зупинити машину.

Ми виходимо з машини, певне, наступаючи на ще не змиті дощами вічності сліди нашого земляка знаменитого мандрівника Сковороди.

Володимир впритул підходить до крайніх кущів – визначає, де там раніше проходила доріжка в село. Гілки шипшини давним-давно переплелися одна з одною і крізь них вже не пройти.

– Знаєш, через колючі кущі в давнину не могла безкарно пройти людина, яка мала злий намір проти селян, – відає Володимир. – Вони неначе окликали всіх: стій. Хто йде?

– Так вже ніхто нікуди не йде, – жартома відповідаю я і, чутливо спознаючи на кущі, зупиняюся.

Що тут поробиш? Ми з Володимир йдемо! Йдемо один за одним, зовсім впритиск між кущами – пробираємось, вірніше. І з труднощами, таки проходимо...

Йдемо далі. Пильна польова дорога, буцімто заблукавши, перетікає в добре облаштований провулок з трьох котеджів на самій околиці села. Зупиняємось напроти величезного триповерхового, надійно огороженого добротного особняка. На вулиці ні душі, – тільки чорний кіт поряд з високим парканом йде.

– Певне, це будинок маркіза де Карабаса, – повертаюсь я до Володимира.

– Наскільки мені відомо, ці три котеджи в цьому провулку побудували собі керівники села, – пояснює Володимир. – Бо тільки грошовита людина може витратити на будівництво більше, ніж заробляє. А ще, щоб зберегти за собою зовнішню, показну пристойність, належну його становищу.

– З усіх боків – дворянське гніздо, – зауважую я, – з обох боків околиця – люди ж живуть громадно...

– А з якого це дива, коли не з міркувань власної техніки безпеки вони їх не де-небудь в центрі села, а під косогором побудували? – запитує Володимир. – На живописному березі водосховища...

– Так вони вирішили заховати "Дворянське гніздо" від дозвільного погляду селян та вищестоящих керівників.

Такі особняки – це безсоромна і незмінна прикмета душі скупердяг, які за копійки віднімають у селян останні крихти сільськогосподарської та тваринницької продукції. Вірніше, відбирають за безцінь, не кажучи вже про цінні земельні угіддя, які оточують подвір'я.

А там, за поворотом, нова вулиця. *"Там, там-та-рам, там-та-рам"* – за триповерховим особняком, ніби в розрізнену шеренгу за своїм флагманом йдуть ланцюжком бойові кораблі, – збудовані спочатку трохи менші, але теж досить дорогі, двоповерхові котеджі тих, у кого положення нижче. Можливо, це нові будинки тих, хто жадає стати кимось важливим, хто завжди повинен здаватися більш значною персоною, ніж є насправді. Вони вічні «невдахи» – дрібні керівники, сільські підприємці – причому абсолютно невідомо, яким чином вони примудряються існувати, бо їхні доходи на рівні чесного селянина.

За поворотом йдуть будинки одноповерхові, які тиснуться до землі всупереч законам геометрії і упираються в косогір городами. Зліва – водосховище.

На вулиці ні душі – тільки йде качка зі своїм виводком каченят через дорогу, не звертаючи ніякої уваги на небезпечне зближення з транспортом. Йде неспішно прямо перед колесами...

Далі йдемо по новій, незнайомій нам вулиці, між неляканих птахів: то зграйка горобців злетить і відлетить убік. А домашні гуси розташувалися для денного відпочинку цілком на дорозі, і ні за що не бажають підніматися з насиджених місць, щоб проїхала машина. Об'їжджаємо. Але у гусей цієї пернатої зграї є величезна перевага перед дикими побратимами: не тільки тут поніжитися на сонечку, а ще й мила звичка гусаків – встопорщивши пір'я і витягнувши шию шипіти на наш автомобіль. Трохи осторонь і ближче до водосховища на ланцюгах і налігачах пощипують травку бички і телиці.

З підворіття з пронизливим гавкотом вискакує кудлата дворняга і судорожно гавкає нам у слід. Великі ж дворові пси тримаються поважно, мовчать і "задумливо" проводжають нас поглядом, але й вони завжди готові постояти за себе і свою територію, що охороняють.

На будинках видніються жовті труби газопроводу. Це в селі немислима розкіш. Раніше тут селяни заготовляли влітку кизяки, сушили їх, потім ними топили в хатах всю осінь і зиму.

Біля одного двору літня жінка, помітивши нашу машину, з цікавістю дивиться на нас. Коли ми проїжджали напроти неї вона помітним кивком голови вітає нас – ми їй тим же чином відповідаємо і ще гостріше, ніж будь-коли, відчуваємо себе частиною рідного села...

А головна дорога через село, на яку ми нарешті завертаємо, залишається, як і в роки нашої юності. Збереглася і будівля електростанції з червоної цегли, яка вже давно віджила свій вік, все ще самотньо нудьгує на узбіччі. Навіть калюжа після дощу в ложині дороги, поруч з бузковим парком все та ж. Промені сонця, як і раніше, падають на дахи будинків які ледь-ледь видніються за деревами старої вулиці села. Все це будівлі бідняків, які чесно і скромно живуть і трудяться і тому, зрозуміло, нічого не нажили. Таких будинків не мало в селі і важко визначити, що переважає в цих будинках – запустіння, або безглузде виживання в нових умовах існування.

– Ну і що? – запитує Володимир. – Тільки й того, що та нова вулиця з добротними будинками, а в іншому все майже без змін.

Якщо відмовитися від демократичних свобод, можна побачити, що з часів соціалізму мало що змінилося: меншість біля фешенебельних котеджів, більшість – у розбитого корита. Правда, тепер президенти – замість генсеків, податкова – замість ОБХС, телевізор – замість чуток, а чиновницька свита правителів в рази переросла партійний і виконкомівський апарат, що знає гордовите презирство до простолюду. Але хіба за великим рахунком це щось змінює?..

Досі збереглося в селі від колишнього кінного хутора на століття побудоване складське приміщення в два поверхи. Уже не перше століття особняком стоїть і поміщицький будинок – статна будова з великими вікнами, прикрашеними хитромудро виділеними зі стін наличниками і невеликим підсінням з його торця. Ця старовинна споруда дворянина Донец-Захаржевського зі слідами колишньої краси, як стояла на правому крутому березі річки Великий Бурлук, відмежованою головною дорогою від села, так і стоїть понині на подив односельцям.

Дійсно, тут жив та був за жалуваною грамотою Петра I 1693 року слобожанский, казачий старшинский и дворянский род Донец-Захаржевских. А в 1720 році на правому березі річки Великий Бурлук оселився Володимир Константинович Донец-Захаржевский, який дістав назву Кінний хутір, бо саме тут був розташований один із кінних заводів Задонських.

Низький уклін майстрам з 1720-го року: склали ґрунтовно, добротно, з гарантією на століття. Кілька разів тут був серйозний ремонт, проте фундамент залишився недоторканим.

2

Колишній дворянський будинок добре знайомий мені: одна двокімнатна квартира в ньому ось уже шістдесят років є родовим гніздом мого друга. Тут він провів все своє дитинство, тут і понині живе його мати.

Від старовинного будинку віє історією, він потемнів і "посивів" від часу, багато разів сиротів, залишившись без господарів, але продовжує підсліпувато по-старому втомлено дивитися помутнілими очима-віконцями на світ, на все той же захід і схід, на все тугіше нехай і обміліле зі зведенням дамби русло річку. Будинок побачив на своєму віку три несхожих цивілізацій: імперську, більшовицьку і нинішню. Причому кожна з цивілізацій залишила слід на ньому, іноді-шрам. Адже у кожної цивілізації були свої звичаї, власні привілеї з різними прибудовами на додачу. Тепер все це всмятку, все переплутано. Вже за радянських часів поміщицький будинок був поділений на сім окремих квартир. А потім вже в повоєнний час загальний дворовий простір будинку обріс навколо деревами і безліччю різнокаліберних господарських прибудов і сараїв.

Тільки-тільки ми зупинилися навпроти ганку, біла занавіска на вікні колихнулася і з кімнати почулася метушня – тим не менш, на нас чекали, двері в квартиру були відкриті.

Першою з квартири, спираючись на костур, виходить мати Володимира. Він поспішає їй на зустріч, торкається губами до її зморшкуватого обличчя. Потім ніжно обіймає і вони ще довго так стоять посеред двору.

Мати ніяк не може надивитися і натішитися на сина, і щось таке відбувається між ними в ці хвилини. Якийсь струм від проміння сонця, різко, блискавкою проскакує на генеральські

зірки, і потім на материнське обличчя падає золотистий відблиск. Червоною хвилею піднімається у матері якесь особливе милування сином, майже страждання. Давно відомо, що навіть рідних дітей батьки люблять не однаково.

Нижній дотик материнської руки до голови сина і стискається серце матері – немає в світі нічого дорожчого, крім її сина, наче він знову дитя, якому потрібна материнська ласка. Мати гладить натрудженими руками його по голові як в дитинстві – для неї він все одно залишається дитиною. Навіть тепер, коли на ньому мундир генерала.

Володимир не зводить очей з матері. Спостерігає, як посмішка перебігає від куточків її губ до очей. Крізь стоншену шкіру материнських рук помітно проступають вузлуваті кровоносні судини. Ці руки багато працювали, тому вони такі. Раніше він не помічав їх, тому що був занадто молодий.

Серце матері хвилюється, колотиться; по її обличчю котяться сльози, але вона посміхається – блаженні материнські сльози радості. Вона щаслива, що зустріла сина, що він у неї такий славний.

– Що ви плачете, мамо? Коли я тут... – нарешті промовляє син і після цих слів відчуває, що сам насилу стримує сльози.

Володимир сентиментальна людина. Образою його до сліз довести неможливо, а от чомусь добрим і світлим – запросто.

– Думала, що не дочекаюся тебе, синку....

Мати хоче вгамувати сльозу, а вона тече... Їй соромно, вона хмуриється, і довго не може нічого більше сказати.

Багато хто стверджує, що щастя немає на світі. Може тому, що вони не люблять щастя інших, адже щастя інших люблять ті, хто сам щасливий. Ось же воно щастя – син у рідного порога, – думаю я.

Нарешті мати зустріла сина і забула за хвороби. Вона вистраждала багатомісячну розлуку з ним, коли вже не біль, не ревності до його дружини і служби, коли журба в душі по собі самій, бо її любов потай від інших своїх дітей, онуків і правнуків до сина-генерала, все ж сильніше тягнеться. А вона її назад в душу, журбу цю в серце своє, та не відразу, а, насолодившись спочатку відчуттям синівського тепла. Кожну клітинку свого тіла зігріває, погладжуючи без кінця його голову...

Родичі один за одним висипають в двір – здається, вся рідня зібралася назустріч дорогому гостю. Володимир обіймає всіх по черзі, невміло цілує. Все дуже урочисто. Гарячі поцілунки, рукостискання, хлопки по плечу...

У лічені хвилини двір затуляється людьми, жодного вільного куточка: ніби всі вони перебували десь тут неподалік... З гучним радісним вітанням родичі контактуються з Володимиром.

Мені нічого не залишається як зі сторони ретельно розглядати цілком підходяще наповнений людьми двір і думати: як би мені побачити Валентину Куценко – подругу своєї юності. Я точно знаю: вона тут. Її я уявляю як таку блакитнооку бестію. Мене охоплюють і займають ніжні почуття – ех, згадаю молодість. Але де ж вона? Ось жінка в червоному. Ось дві з квітами. Ось купка біля ганку... Я дивлюсь, й не пізнаю серед них Валентину – досвід життя привчив мене здалека визнавати, де начальство. А тут не подобається ця вся затія.

На мене насувається незвичне збентеження і хвилювання. В душі – сум'яття, нехай і стримане. А в голові – безладне клуботання думок: що ж це буде, коли я прилюдно не зможу її впізнати. Мені повинно бути соромно, але більше нічого не залишається, як крадькома звернутися за допомогою до свого друга Кость Палича... Він спочатку дивується, а потім грайливо підштовхує мене до Валентини.

Ой, схаменутися не встигаю, а здивовані величезні очі вже проймають мене:

– Не впізнаєш? – чую поруч жіночий голос. Звіряюся з пам'яттю – вона не обманює: це голос Валентини. Як же, як же. Її голос я пам'ятаю.

– Боже мій! Валентина – моя відрада – не вірю я своїм очам.

Дивлюсь я на неї і думку гадаю: краса її не пропала, але розмилася життєвими стражданнями. Помічаю, що її волосся потемніло. І очі її, колись яскраво-блакитні, як літнє небо, наповнилися сірим туманом. В моєму серці штовхається небажана біль. Здається навіть – не біль, щось інше: жалість.

Я роблю до неї крок. Намагаючись дихати рівніше, притискую її до себе і без всяких там еківоків цілую в щоку.

Валентина нічого не відчуває. І зовсім несподівано в своїм жагучім почині обнімає мене і зі смаком цілує в губи – так, ніби це сама звичайна справа при зустрічі. Я вражений: що це за поцілунок! – в ньому відчувається енергія життя. Ні, це не сон, який леліє тепло. Це проміннячко – її душі...

Мені здається, що всі, хто в цей час знаходяться в старовинному панському дворі, дивляться тільки на нас з Валентиною. А ми стоїмо, в сто очей дивимось один на одного, переживаємо (кожен по-своєму, звичайно), як взято тимчасовий бар'єр нашої розлуки. Валентина живе сьогоднішнім днем: розквітає в усмішці – тихо радіє нашій зустрічі. Я намагаюся зловити впевненість, яку вона випромінює, але приходить вона чомусь лише уривками. Бо я – з минулого, з нашої юності. Звідти і мій голос:

– Ну, от і зустрілися! – нарешті кажу я, дивуючись тому, як звучить мій схвилований голос. – Скільки ж років минуло?

– Напевно, років... – морщить вона лоба, – а ти не пам'ятаєш?

Я не пам'ятаю.

– Ну, добре, минуло і пройшло... – видавлює вона з себе і замовкає.

З хвилину ми мовчимо. Минуло понад тридцять років.

– Невже справді я так постаріла? – перериває паузу Валентина. – Ти навіть не визнаєш мене... А я тебе відразу впізнала... Хоч ніяк не очікувала, побачити тебе ось таким...

– Яким?

– Високим і струнким, – розгублено посміхається Валентина.

Я запитливо дивлюсь на неї. Вона ловить мій погляд і спішно пояснює:

– Чомусь запам'ятався ти мені невисоким...

– Знаєш, а ти красивішою стала... – улесливо кажу я.

У дійсності образ тієї красуні Валі з моєї юності сам по собі вже розвіявся на вітрі.

– Дякую за комплімент, – зітхає вона. І скоро з сумом додає: – Знаю, що це не так, але приємно чути таке від тебе... Фактично я вже стала бабусею, напевне, можна мені поспівчувати...

Я мовчу, розглядаю красиву плямисту бабочку на її сукні. Немов жива вона – дмухнеш і відлетить...

– Та ні, виглядаєш ти щасливою і не зажуреною... – кажу я плутано, безладно, аби щось сказати.

– Ха! У мене все відмінно! – розквітаючи в усмішці, вигукує вона. – Я здорова, повна сил, настрій є, ентузіазм теж... Ще багато на що здатна... До речі, де ти збираєшся ночувати? – Валентина питливо дивиться на мене.

– Тут, у Володі...

– Слухай, до нього стільки рідні понаїхало... Боюся, що не до тебе буде на цьому сімейному святі, – каже вона і, метнувши в мене швидкий погляд, додає: – Ходімо краще до мене... Я тебе запрошую по старій дружбі...

Полум'я надії спалахує в ній духмяною пристрасстю: погоджусь, не погоджусь?

– Дякую на доброму запрошенні... – чемно відповідаю я.

Запальність Валентини змушує мене відтягувати своє рішення. Все-таки, як-то дуже складно мені йти до неї, особливо після прилюдної зустріч тут у дворі. Розширюю простір обмірковування і не можу з собою нічого вдіяти, щоб не відмовитись:

– Заманливо, – заявляю я з прикрістю, – але ж люди в селі, що подумують?

– Не зображуй з себе дурня! Люди все одно подумують, – сердиться вона...

До мене домішуються зовсім нові емоції, я мислю по-іншому. Я чудово розумію, що це нерозумно, але нічого не можу з собою вдіяти: ніби прощаюся назавжди – не з Валентиною, а зі своїм минулим.

З секунду вона пильно дивиться на мене:

– Ти дійсно дивний якийсь...

– От тільки, я не знаю, якось соромно перед Володею буде... Ми з ним домовились, що я в нього зупинюсь, – розгублено виправдовуюсь я, – він мені окрему кімнату, я так розумію, ось в цьому гостьовому будиночку обіцяв, – киваю я на невеличку хатинку у дворі.

Валентина дивиться на мене нерухомим поглядом, немов бажає загипнотизувати. Але цей погляд відноситься зовсім не до мене, він нерухомий від роздумів.

– То-то я дивлюся, його сестра цілий день наводила в будинку марафет, – не підводячи очей, тихо промовляє вона.

– Володя обіцяв протопити баньку по-білому, – додаю я, – відмиємо грязь доріг і чужини з себе, станемо своїми... і тоді...

З хвилину Валентина пильно дивиться на мене:

– Ну, що ж – як знаєш... Ти чудний якийсь, – хмурить чоло Валентина. – А втім: яким ти був, таким ти і остався...

Я качаю головою. Валентина права: можливо я завжди був степовим орлом, а от козаком лихим ніколи не був... Навіщо нам знову зустрічатися, навіщо порушувати її спокій?

– Не можу ніяк. Сьогодні не можу...

Вона мовчить і дивиться кудись крізь мене прямим і ясним поглядом. Я опускаю очі. У мене таке відчуття, немов я вдарив дитину або вбив ластівку.

– Сьогодні ні, – повторюю я, – давай завтра...

Вона мовчки розгортається і йде з двору. Мені раптом здається, що безповоротно втрачено те, що можна знайти тільки один раз в житті. Хочеться покликати її, наздогнати, пригорнути до себе, але я продовжую стояти нерухомо, лише розгублено переминаюся з ноги на ногу, що я можу зробити? І чому знову у всьому цьому заплутуюсь? Я ж весь час ухилявся! Проклятий старий клен, старий клен.

Шкода, що недомовленість вийшла. І є відчуття, що це ще не кінець у відносинах.

3

Поки всі розглядають свої подарунки і про щось там піклуються, мати Володимира запрошує нас за стіл. Вона переконана, що ми після подорожі мало не вмираємо з голоду. Ми по-змовницьки переморгуємося, потім слухняно сідаємо за стіл. Застілля в гостях – це найбільша проблема для нас. Куди не йдемо, перш за все, годують смачно, дуже смачно, і відмовитися не можна – обижаються.

Як завжди годиться спеціально до приїзду сина був приготований домашній борщ з пухнастими пампушками, натертим часником – вірна запорука національної ідентичності. Пампушки хороші, їх спеціально до борщу спекли. Часник гіркий, але не біда: у дитинстві ми в дозвіллі їли молоді його пагонці натще – захваляли і славили весну.

Смак борщу, головної їжі нашого дитинства, запам'ятався нам на все життя, як щось сільське, тепле, щедre, що дарує надію і передчуття радості. Хоча, як відомо, "Хліб – всьому голова". Дуже важлива для селян їжа. Я пам'ятаю, як в дитинстві наставляла мама: "Їж з хлібом,

ситніше буде". Тому що були неврожайні роки і сама вона в дитинстві недоїдала. А ми вже від хліба, щедрого намазаного маслом, набирали вагу, пишніли. По суті, ми – перше відгодоване покоління.

Хліб раніше випікався вдома десь о п'ятій годині ранку, після чого в розігріту піч містився чавунець з борщем. Через те, вдома, тарілка борщу з печі здавалася найсмачнішою їжею на світі! Взагалі наше дитинство пахне хлібом і борщем. З цими пахощами сильніше міцніє переконання: роки життя в селі, були найщасливішими. Хоча умови післявоєнного життя були ще важкі. На сніданок, обід і вечерю їли тільки перше...

Запах домашнього борщу з пампушками перш за все починає діяти на Володимира. Він реально відчуває, як пахне житло рідного дому. У знайомій з дитинства кімнаті, незмінно просочений змішаним ароматом їжі, пилу з сільських доріг і диханням домочадців, виникає звичний для нього міцний дух домашнього затишку. Повільно, насолоджуючись борщем, він звикає до цього запаху і перед ним стрімко прокручується знайома картина: мати в своїй молодості, разом з бабусею на кухні готують щось смачне...

Він починає по пам'яті порівнює його з тим, що у нього вдома на Уралі. Йому здається, що там пахне не так. Хоч там теж завжди тепло, теж буває багато домочадців, теж до одуру дотримується чистота. Але в його просторій столовій запахи чомусь відокремлюються один від одного: кожний, з'являючись, існує сам по собі, не змішуючись... Від того, напевно, там і не з'являється таке, хвилююче його настій, повітря. Про це він каже своїй матері. Мати, слухаючи сина, здивовано дивиться на нього. Після чого спокійно, без жодного натяку на щось, каже:

– Не мудруй, синку. На чужині, як відомо, завжди все пахне інакше. Все значно простіше: тут все рідне, а там тобі все чуже...

– Ні, не те... просто тут до болю звичний і знайомий, якийсь дух, – заперечує він в якомусь сум'ятті матері. – Неначе назад в час оний повертаємося, з яким пов'язана ностальгія по минулій юності, тому житті, якого вже ніколи не буде... Якби ви, мамо, тільки знали: яке це щастя – приїхати додому в рідне село і зануритися в інше, блаженне життя... Життя тепла... Що може бути краще, крім краплі тепла рідного дому? І що може бути більше цього?..

Вже за обрій сонечко сідає, в траві стомлено сюркотять коники. На подвір'ї наступає такий славний і такий теплий літній вечір. І я один на цій подвір'ї стою навпроти нещодавно збудованої гостьової дубової хатини і ретельно її розглядаю. Будівля знадвору – це, перш за все, по-справжньому міцний кам'яний фундамент, на який посаджений добрячий зруб з обтесаних колод дуба, та граюча барвами призахідного сонця нависаюча на нього покрівля.

Дивлюсь я на неї, та й думку гадаю: от якби вона з очеретяною стріхою була і по-стародавньому виглядала, тоді б той вигляд життя з діда-прадіда поставав в уяві. А якби поставити її край дороги в полі, і в такому вигляді оточити б там трьома вишнями і двома яблунями ото було б здорово, ото було б диво: очеретом хата крита, до дверей підкова прибита, хто не їде, хто не йде, той скося поглядає, а хто подивляється, той лукаво посміхається тому, що за царя Гороха будували такі селянські хатки...

Однаке, хатина стоїть на до болі знайомій з дитячих років території господаря, на самому краю крутого берега річки. Як повік в селі годиться, вона прикрашена нехитрими сінцями з повсякчас для всіх без стуку відкритими дверима, з чемним «заходь – не бійся» і мужикуватим відправданям «виходь – не плач».

Переступаю поріг сінців. Прямо – дві двері в різні кімнати. Проходжу в ту, в яку прочинені двері. У кімнаті виділяється пічка з великою лежанкою. Навпроти – ліжко, яке можна було знайти практично в кожному будинку в післявоєнні часи. Біля вікна дерев'яний стіл і дві табуретки. У кутку стоїть етажерка: виті полиці, старі пошарпані книжки в палітурках, журнали, стопка газет певне, для розпалювання пічки.

Подих літнього вечора знадвору не проникає і в кімнаті пахне лісом, дитинством, незайманістю. Біля груби на маленькому стільчику по-господарськи сидить в цивільному одязі Володимир. Ще три години тому, вітаючи зустрічаючих його родичів і знайомих, він стояв в блиску генеральського мундира, а зараз, у спортивному костюмі і кімнатних тапочках, має вигляд простого мирянина. Такий одяг робить його молодшим, підтягнутим і засмаглим, чого до цього я не помічав. Я знову не бачу в ньому генерала, наскільки ж він другий біля пічки сидить. За першим враженням, ну ніяк не скажеш, що він військовий.

Володимир посміхається мені:

– Сідай! – запрошуючи сісти, вказує він рукою на табуретку.

Я тихенько підсідаю збоку нього і насамперед цікавлюся:

– Невже будеш грубу топити?

– Буду, – без манівців відповідає Володимир.

Топити грубу влітку, звичайно ж, нема чого; це один з винаходів Володимира. Він вважає, що з дороги обов'язково потрібно очиститися. А легше це зробити в теплій кімнаті, ніж у холодній. А коли ноги від тривалого сидіння набрякають, важко буває налагодити кровообіг. При таких заходах прохолода – поганий порадник. У теплі все відтає – навіть душа. Тому в кожний свій приїзд Володимир жарко нагріває кімнату, щоб з дороги помитися і пропаритися на лежанці.

Раніше такі пічки в хатах завжди використовували виключно для обігрівання приміщення й приготування їжі в зимовий час. Нині для опалювання приміщень і куховарства повсюдно використовується газове або електричне обладнання (водогрійні котли та газові і електричні печі). А влітку куховарство здійснювалося на вуличній пічці, або в сінях на керогазах і примусах...

Поглядаючи на Володимира я продовжую:

– Так літо ж надворі...

– А нам с тобою після дальньої дороги край як потрібно побанитися, щоб відстало від нас усе чуже, – мрійливо запевняє мене Володимир. – В цьому вся справа. Від нас же чужиною пахне. А коли побанимося, напевно, і люди будуть ласкавішими до нас.

– Якби тільки твого "побанитися" було достатньо, – задумливо кажу я.

– Не зайвим буде ще й пропаритися і дубовій діжці з холодною водою в сінях зануритися... – говорить Володимир і повертається до купки полін.

Його обличчя відразу світлішає, коли він поглядає на дрова.

– Молодці, догодили мені, – хвалить він своїх родичів. – Як я й просив, поліна спеціально дубові заготовили і акуратно біля груби зложили...

В знак розуміння я киваю головою.

– В топку я беру тільки дубові, – відає Володимир, беручи в руки полінце. – Після згоряння вони дають стійкий дух і особливу енергетику тепла лежанці... Дуб взагалі вважається святим деревом, оскільки зберігає величезні запаси світлої енергії, яку століттями віддає людям...

Перед тим як закласти полінце в грубу Володимир довго придивляється до нього, потім підносить до обличчя і нюхає засохлу живицю.

– Ух, пахощі! – вигукує він. – Такі знайомі мені ще з дитинства...

Я оглядаю ще раз кімнату. Безумовно, в ній все з дубової деревини – стіни, стеля, підлога, вікна.

– Знаєш, мені чомусь з дитинства хотілося побудувати саме таку ось хатину, – повертається він до мене. – Щоб на березі річки вона стояла, щоб навколо тиша, щоб з неї на рідну землю виходити, а головне – відчувати її...

На мить Володимир замовкає. Роздумує. Згодом мрійливо продовжує:

– Баньку по білому в ній затопити. Пічку саморуч розтопити. Пропаритися на лежанці. І мерщій... в холодну купель, – його обличчя загадково світиться радістю. – Я дуже це люблю. Мене дід Лук'ян привчив паритися на лежанці літом і зимою. Це було щось... Такий серйозний удар по моєму дитячому щастю і юнацькій самовпевненості був...

Я з інтересом спостерігаю за Володимиром. Протопити баньку по білому, якою користувалися наші предки в минулому – це один з його винаходів, хоч і немала клопотнеча. Реально, у його діда була влаштована така баня в сільській хатині, де були поєднані парна на лежанці і занурення в холодну воду у дубовій діжці в сінях. А вже в наш повоєнний час багато хто нічого не чув про таке паріння...

– Ой, як багато тонкощів у цій справі... щоб грубу розтопити, – наставляє він. – Ось дивись, якщо її неправильно розтопити, вона буде диміти. Або зовсім не зможе розпалитися. А я, бач куди і які дрова кладу...

Я підхожу до груби. Споглядаю. Крупні поліна Володимир кладе в грубу через конфорки плити. А тонкі – через розчинені дверцята.

– Дрова важливо розкласти по всій довжині просторої груби і щоб не набивати її тісно, – продовжує наставляти він. – Вогню потрібний простір, щоб горіло вільно, рясно і у всіх куточках груби одночасно. Зрозуміло?

Я киваю головою, мовляв – зрозуміло. А сам собі думаю: "Ні... таку пічку скласти – це забуте ремесло, що ні словом сказати, ні пером описати"... Дуже наполегливо Володимир шукав по всій Слобожанщині пічника, щоб піч в хатині скласти. Та не просту, а таку, щоб з багатоканальним димарем і обов'язково з величезною лежанкою. Він пічникам (частіше тим, що за пічників себе виставляли) малюнки показував, вони по ним складали, а тяги в печі все не було. Не раз він міняв пічників, платив великі гроші, змушуючи їх переробляти, поки не було виконано так, як він задумав... І все ж в димарі його хатини буйний вітер іноді вирував й завивав, як звір у лісі...

Для розпалювання печі Володимир з купи старих газет помахом бере добряче пошарпану, мене її і підкладає під дрібнесенькі трісочки. Нарешті бере сірники і підпалює. Ах, славний момент, коли з'являється вогонь – мила справа!...

– Топити грубу і дивитися на вогонь – нескінченне задоволення для Володимира. Він сидить, все одно, що біля каміна, і невідривно дивиться в відчинені дверцята груби, як пострілюють, пихкають веселі вогники.

– Гори, гори ясно, щоб не згасло, – наспівує він. – Ось помиємося, – мріє він, – тоді, напевно, і рідний край буде до нас ласкавіший.

– Ах, якби для цього достатньо було тільки помитися, – задумливо відгукуюся я і дивлюсь на нього: який бажаний спокій на душі, Господи!

Спочатку вогники маленькі, боязкі, трепетні, – потім стають більшими, все надійнішими – дуже хвилюючий момент. Скоро вогонь грає в печі і зайчиками пробігає по обличчю і рукам Володимира. Згорбивши тверді плечі, щільно обтягнуті тонкою футболкою, сидить він перед грубою нерухомо, ніби заснувши, – зовсім низько, лікті в коліна, підперта голова товстими пальцями, на яких помітно кучерявляться рудуваті волоски.

Відблиски вогню тінями виграють на стінах, на стелі. Здається, що по кімнаті ходять теплі хвилі домашнього спокою, обжитого на короткий термін – кругом повно тіней і відблисків. Володимир закриває дверці груби і починає згадувати, що у себе на Уралі він теж ходив в парильню, в практичній корисності якої, по правді сказати, здорово сумнівається. Там парильня – це непорозуміння якесь в порівнянні зі старовинним обрядом прогрівання на розпеченій лежанці. Адже підвищена температура тіла і посилене кровопостачання у всьому організмі – важлива особливість для тіла і душі. Ні, не так... – Володимир, не помічаючи цього, навіть випрямляється і змахує рукою. – В уральській парильні зачерпнуть води в кухлик, абияк хлюпнуть на розпечені камені – пих-пих... – і лізуть силоміць на полиці, ковтаючи розпечене

повітря – паряться, називається?! Напарилися, не напарилися – геть чманіють від тієї задухи, ледве живі в холодний басейн стрибають – думають, попарилися, очистилися. Куди там! А на лежанці зовсім інша справа – факт! Можна витравить усі спогади про ту парильню, накрившись махровим простиралом, налагодити маленький Ташкент, щоб розігріти своє тіло до красна...

Від печі йде тепло. Від полін міцно пахне лісом. Здається чимось нереальним: і розтоплена піч, і м'яке тепле повітря в кімнаті, і тепле дихання мислі, що з народження я ввібрав в себе її тепло і нею ж нагріте повітря, яке має певний вплив на мій характер і в значній мірі на спосіб життя...

Я задумливо підходжу до етажерки, поглядом обводжу стопку книг на верхній полиці – і раптом розгублююсь, побачивши в обшарпаній обкладинці витиснену назву: "Читанка для другого класу"...

Господи, – думаю я, прикушуючи губу. – Невже це та сама читанка по якій я навчався?. Від цієї здогадки мене відразу збентеження охоплює. Я знімаю її з полиці, машинально перегортаю і скоро знаходжу потрібну сторінку. Читаю про себе: Михайло Коцюбинський, оповідання "Харитя". Опускаю очі на ілюстрацію до змісту і негайно бачу перед собою дівчинку Харитю: миловидна, ніжна, добра – тепле сонечко з красивою світловолосою голівкою... Я відразу відчуваю, як разом випаровується з мене накопичена за день утома...

З боєм мого дитинства увійшов в моє життя сам сюжет "про душевну красу головної героїні", а з урахуванням ще й подібності моєї судьби з Харитею, вона стала дівчиною моєї мрії.

Читанка для другого класу, – без усмішки повторюю про себе я і коротко обертаюсь до Володимира:

– Володимир Григорович...

– У... – зітхнувши носом, буркає він і скося поглядає на мене.

– Подаруй мені цю книженцію...

Володимир посміхається мені:

– Будь ласка! Вибирай будь-яку, – каже він. Потім, подумавши, запитує: – Навіщо вона тобі?

– На пам'ять візьму, – відповідаю я, – якщо не заперечуєш...

Володимир піднімає на мене очі.

– Бери. Без жодних... – дозволяє він. – Якого року вона видана?

Я дбайливо огладжую книгу:

– 195... Не видно останню цифру...

– Якщо п'ятого, – каже Володимир, – ймовірно, що моєї сестри...

– Здається, саме п'ятого... Віддаєш?

Володимир махає рукою:

– Ну, я ж сказав, бери, звичайно..,

– Спасибі тобі...

– Раді Бога! Нема за що... – каже Володимир і тут же, граючи в зацікавленість, запитує:

– З чого це вона тобі знадобилася?

– Навіало дитинством... – з глибокодумно-загадковим виглядом відповідаю я і показую Володимирові сторінку з візерунком Хариті, – Ось ця з душевним поглядом юна пілігримка Харитя ще в дитинстві стала моєю улюбленою на все життя і змінила мене в кращу сторону. Якщо сказати гучними словами Еміля Верхарна, любов до неї стала єдиним розумом серця, і моїм самим божевільним щастям – збожеволіти від ніжності і довірливості до неї...

– Йо треба ж! – розчаровано промовляє Володимир і раптом плескає в долоні.

Я недовіриливо скося поглядаю на нього.

– Що?

– Ти, – вимовляє Володимир і зупиняється, не знаходячи відразу потрібних слів. – Я просто не знав який ти!

Я посміхаюся. Пожимаю плечима, вивчаюче дивлюся на нього... Затим з іронією запиту:

– Так який же він, цей "ти"? Цікаво.

– Нespo-діваний...

– Та-к? – обличчя моє стає серйозним. – Скажи будь ласка. "Нespo-діваний", – задумливо повторюю я слово і закриваю книгу. – Хм. Але ж, мабуть, ти вгадав, Володимир Григорович. Вірно. Я дійсно різний. І стільки в мені всякого. У-у. Хто б тільки знав скільки!..

З того часу, як я вперше побачив дівчинку Харитю на візерунку, мені відомий і зміст оповідання. За його сюжетом Харитина мати захворіла. Її батько помер, і мати все тужить та слабує. Злягла у жнива, в гарячу пору, коли всі, хто лиш вміє жати, подались на ниву. А зерно стигле, сиплеться... Харитя бачила, як мати переживала, що хліб залишається невижатим. "Не плачте, мамо, Бог допоможе", – сказала вона, а в голові вже засіла думка. Минулого року вона бачила, як мати жне. Але торік вона була мала і не могла вдержати в руках серпа. А зараз її рученята носили важке відро з водою. Тож вона вижне нивку... І привиділась Хариті вижата нива: стоять снопи й блищать на сонці, як золоті. А потім вона попросить хрещеного батька перевезти їх, і за це глядітиме його маленького Андрійка. А матусі потім скаже: "Я ж казала, Бог допоможе" ...

З подібними життєвими обставинами в дитинстві і я зіткнувся... Шість місяців поминуло, як мій батько кинув нашу багатодітну сім'ю. А моя матуся, залишившись з трьома малолітніми дітьми напризволяще, відтоді тужила та слабіла, а згодом зовсім злягла саме в гарячий час, коли всі подались в поле на свої огородах збирати на зиму врожай. Ми з сестрами свій врожай як змогли, так і зібрали... І от один стою я на том огороді, а переді мною купки буряка, моркви, картоплі, гарбузи...

В оповіданні Коцюбинського дівчинці Хариті привиділось вижата нива, а я й насправді один стояв перед зібратим на зиму врожаєм... і думав, як би звести його у погріб. Затим пішов до хрещеного батька дядька Сашка Косяченко і сказав: тату мій, хрещений, любий та милий! Я вже вам оберігатиму вашу доньку Любу, буду її захищати, коли її хтось зобидить, тільки зведіть наш урожай та складіть у погріб! Він був добрий, батько хрещений, працюючи у радгоспі шофером, усім допомагав в селі...

Як же зраділа моя матуся, коли я прийшов до неї й сказав: а бачте, мамо люба, я ж вам казав, що Бог допоможе нам зібрати город. Увесь урожай у погребі!.. Мати з радощів пригорнула мене до серця, поцілувала, і знову ми зажили веселі та щасливі і не згинули зимою з голоду...

І ось що я скажу. З дитинства мене цікавили тільки світловолосі схожі на Харитю дівчата. І тільки в рідному краї мені завжди хотілося знайти тепла і любові...

Звичайно, так треба думати, що не так вже й погано "збожеволіти від ніжності", – є про кого мріяти. В дитинстві дуже багато через це проходять – через обожнювання. Це свого роду етап дорослішання, щось на зразок «тренування» для душі. А як краще пояснити – справжнє почуття ніжності до дівчинки?..

Як же таємниче влаштоване наше життя!? Три його таємниці: саме життя – це таємниця; людина – це таємниця і пара – це таємниця. Ми не знаємо задуму Бога, який, можливо, відкриється через сто тисяч років. Ми не знаємо, хто стане ким. Але Біблійна метафора про перетворення Савла в Павла не тільки красномовна, а й змістовна.

Євангельська установка про те, що кожен волосок на голові людини порахований, переконує, що і кожне бажання людини не покине його голову без волі Творця. А я й не знав, що мрія при інших обставинах має властивість набувати матеріальну форму, поки не отримав

чимало життєвих уроків. Найголовніший з них – людині визначено все заздалегідь. Кажуть же, що обережно загадуйте бажання, бо вони збуваються. Багато, особливо молоді люди, чують цю фразу і, напевно, не вірять, що так воно і є. Не вірив і я, до того часу, коли мої бажання не почали збуватися. І не прийшло розуміння того, що пізно виправляти і змінювати формулювання "запитів"...

Звичайно, я такий же як всі, я ходжу по росі... "Обломал немало веток, наломал немало дров", перш ніж зустрів приголомшливу дівчину-мрію, землячку, світловолосу, красиву, люблячу, за іронією долі подругу моєї двоюрідної сестри – завідувачку дитячого садка до якого вона водила свого сина. Тут дуже багато речей зійшлося. І загальна сфера інтересів, щирість, довіра, бажання йти разом по життєвому шляху. А головне – це майже що за визначенням: її дитяча фотографія практично ідентична з тією, що на картинці в читанці другого класу.

Одружився – не зрадив своєї мрії. Бо справжня прихильність, початком якої стала закоханість в дитинстві, не може зникнути. Вона може змінитися, перетворитися, але тільки не звернутися ні в що. Ось треба ж, як буває: зовуть її – Харитонівна! – це по-батькові, правда. Хіба не логічно? Ми з нею такі паровані, як горнята мальовані. Її батько-фронтовик і моя мати померли в одному і тому 1961 році. Обоє ліворукі, та ще й з однаковою сільською долею – росли без батьків в сусідніх селах.

З тієї пори у мене взагалі така філософія – не буває нездійсненого, все в нас – тільки треба обов'язково домагатися того, що вважається вірним і важливим. І якщо йдеш цим шляхом, то Бог посилає. Тут я зовсім не стверджую те, щоб пасивно існувати в цьому світі, ні. "Христос допомагає тим, хто й сам собі допомагає".

На тому головному напрямку не треба списувати з рахунків і вражаючи національну фатальну покірність ДОЛІ. І активна життєва позиція зовсім не виключається. Потрібно бути дуже дієвим, щоб домогтися чогось. А коли правильно одружуєшся, то удвох завжди на хліб заробиш... Тут найголовніше – любов. А любов – це коли люди Бога пізнають. І як тільки в парі пропадає любов, починає зникати і добробут. Бо справжній, успішний добробут там, де є пара. Якщо в парі є любов, там і добробут завжди живий...

4

Десь до ополуночі Володимир, попарившись і очистившись з дороги, піднімається на верхній поверх у спальню відпочивати. Настає моя черга паритися. Я стелю на розпечену лежанку рушник і сам собі думаю: – Ось і я тепер нарешті випробую очиститися стародавнім способом сільської бані по білому від діда Лук'яна... Гірше не буде.

Я лягаю на лежанку і накриваюсь махровим простирадлом. Грію тіло, перевертаючись з боку на бік, – таку давав пораду Володимир. Коли шкіра червоніє, я встаю і швиденько прямую в сінці і мужньо, незважаючи ні на що, три рази пірнаю в воду діжки. Немов сталевими стрілами мене пронизує холод. Крижані струмені прямо десь біля серця. Викарабкуючись з купелі, я мовби маленький хлопчик слухаю і чекаю небесно-чисте тепло. І воно приходить до мене. Відразу і безмежно. Тобто воно поруч, на переході... Бач, яка краса! Добре, ясно робиться мені на душі. Так ось і життя у нас йде – цілком конкретне і цілком незрозуміле – до країв розпечене і наповнене особливим змістом, – роздумую я із захопленням.

Перегода я беру з ліжка ковдру, в два шари застилаю нею лежанку і лягаю. Благодать! – думаю я, приймаючи рішення ніч переночувати тут, на лежанці.

Я люблю свої самотні години. Особливо в рідному селі, де можна залишитися наодинці в тихій, спокійній атмосфері. Якщо чесно, я давно живу в місті, але не люблю його. Адже, що таке місто? Місто – це згусток енергії, який постійно кудись жене людей. У місті як на передовій. Крок вправо, крок вліво – стереже небезпека. Там завжди доводиться кудись поспішати. За метушнею не видно справжнього життя, на все про все ніколи не вистачає часу. Всі біжать,

біжать, біжать... і ти повинен бігти... В місті все штучне, починаючи з їжі і закінчуючи емоціями. Певне, десь навіть повна відсутність людей не дає самотності. Бо не та земля під ногами, небо над головою не те. Місто екранує себе – телефонні та всякі випромінювання, телерадіохвилі. Безперервно кричить реклама в телевізорі, оглушлива музика в навантаження до всього. Удари низького звуку б'ють по нирках, по печінці, розносять тебе на шматки... Ну і як тут розчуті шепіт у такому гуркоті? Як божественне дієслово до слуху чуйного торкнеться?... А село – це щось пористе, незайняте, це те, що можна і обов'язково потрібно зайняти, і ніхто тобі нічого не скаже.

Село – це всесвіт, який каже небесам і землі: населяйте мене, мов би, це порожнеча, яку потрібно освоювати. Що може здаватися занадто гучним в селі, особливо в нічний час? Тільки тиша. Тиша як в безповітряному просторі. Вона всюди – в самому селі, в будинку, у дворі, у душі. Єдиною гучною несподіванкою ночі в селі зрідка стає шум води в шлюзових камерах водосховища. Потік зненацька так приголомшує, певно вода валиться з неба прямо в кімнату. Але розголос води якщо і робить округу гучною, то ненадовго. Більше ніхто і ніщо не відволікає.

Отже лежу я собі на теплій лежанці в тиші під очима Бога і ніхто, ні нюхом, ні слухом, не знає, що у мене цілком конкретна, цілком незрозуміла, та до країв наповнена ніч. Село остаточно затихає і сповільнюється, остигаючи під велюровим літнім місяцем. Я радію добровільно обраній формі своєї самотності, і віддаюся вельми старомодному заняттю: дивлюся, як місячне світло просочується крізь вікна в кімнату. Затим чую якесь шурхання в кімнаті. Дивлюсь на циферблат годинника і бачу, що там щось мерехтить у сутінках. Потім чую шурхіт в іншому місті. Незабаром придивляюся – на вікні тріпається нічна бабочка. В нашому краї її ще політкоректно називають великим нічним метеликом. Якийсь час спостерігаю – як вона б'ється в гаряче вікно. Розумію одне – шукає отвір. На вулиці інше тепло. Тільки їй невдогад. Інстинкт комах – бунтувати. Озирнутися не встигла – і вже навколо її все не влаштовує. За межі дозволеного хочеться. Знову і знову атакує вікно, щоб вилетіти, надію розбити, як скло...

Нічна бабочка – це, певне, знак, якийсь символ, попередження! – думаю я і встаю, і відкриваю двері. Комаха відразу відчуває вихід і відлітає в відчинені навстіж двері. Я лише посміхаюся їй услід – нюх у неї дуже тонкий. Ніяк не можу згадати: де ж я прочитав, що завдяки таким комахам вчені відкрили одне дивовижне чуття – сприймання не тільки потягу повітря з вулиці, а ще й запах крапельки ароматної рідини, що йде від протилежної статі. А можна було подумати, що вона літає без мети...

Я смутно відчуваю, що в кімнаті хтось є. Злегка повертаю голову і бачу, що в нерівному місячному світлі дивиться на мене обличчя, половина якого в тінях, – це подруга моєї юності Валентина. У нашому селі була особливість – багатьох дівчат Валентинами називати. Була мода така в післявоєнні роки. За іронією долі у мене три двоюрідні сестри Валентини. Ще трьох моїх подруг теж Валентинами звали в Дніпропетровську, де я навчався і працював до армії.

Сором'язливо опутивши голову, Валентина заявляє:

– Прийшла як домовлялися, ледве дочекалася, коли настане сьогодні... – без всяких еквівоків заявляє вона.

А я мимохідь поглядаю на годинник: нещодавно час перевалив за опівніч...

– Я все думала, думала: зайти – не зайти... – продовжує Валентина, поглядаючи на мене.

– Заходь – не бійся... – кажу я і на мить змовкаю, ледь не сказавши: а будеш уходити – не плач, але встигаю подумати, що говорити це зовсім необов'язково, спокійно закінчую: – Ось їй-богу! Добре зробила, що прийшла... Я тобі радий...

Чи смію я пред'являти їй претензії, коли щойно минув вчорашній день. Ми ж домовились побачитися сьогодні – ось і зустрілися. Хоч і не дає мені спокою думка – наскільки непомітно вона пройшла до мене. Село навіть в ніч глуху набагато прозоріше від міста. Тут завжди слід

передбачати, що від людей на селі не сховатися. Сільські пліткарі роздують чвару, наплодять скверни – це не ново. Зацькують жінку – навіть за те, чого не було і не могло бути...

На перший, не дуже уважний погляд Валентина і в свої "45 баба ягодка опять" ... В місячному світлі переді мною стоїть поставна та рівна станом дама. Риси відтягнутого донизу обличчя одночасно і дрібнуваті, і різкі. Коротка стрижка, тьмяне волосся. Вона швидше схожа на хлопчика, ніж на жінку. Така вона вся ясна – розточує жіночий аромат – міцна як дух повітря, який знайшов тіло в соку. Складені під груди руки – це настільки природний і інстинктивний жест, що можна багато чого сказати про її настрій. На ній немає нічого, крім короткої блузки з широким вирізом і стильних, трохи випендрежних штанив із заниженою талією. Ймовірно, вона якраз втілення того, що називають земною любов'ю, – без всяких почвар особа, – помічаю я, вражений.

В якійсь мірі мене навіть заспокоює її гордовитий погляд, такий з темними западинами очей, що я відображаю радість з усією характерною життєвою правдою.

Щоб не губити перше впізнавання, я намагаюсь не видавати буремні почуття; довго риюсь в шафі, дістаю пляшку віскі, товсті стопки з рожевим візерунком на денці і декларуючи рядки Пушкіна, заявляю:

– Ну що... *"добрая подружка бедной юности моей..."*, вип'єм?

– Давай, що нам втрачати? – мелодійно сміється Валентина, щиро радіючи моїй пропозиції. – Вип'єм! Мені якось зовсім самотньо стало... Чоловік мене покинув, – каже вона тихо і сідає навпроти.

Я сідаю за стіл і наповнюю стопки. Одну з них простягаю Валентині.

– За що вип'єм?

– За що хочеш.

– Ну тоді – за нас з тобою. Адже сам за себе випити ніхто не здогадається... А що в тебе з твоїм чоловіком? – цікавлюсь я, не знаходячи відразу потрібних слів.

– Та так, Льоня, дріб'язок... – сумно відповідає вона.

Дивуючись, я поглядаю на неї:

– Так який же він, цей "дріб'язок"...

Помовчавши, Валентина опускає очі:

– Посварилася я з ним... – відповідає вона. – Все дістало, хочу напиться! Розумієш, скільки живемо він мене утримує, як порядний селянин свою мотику, а сам перелюбствує...

Таке одкровення чомусь неприємно мене зачіпає... Я більше ні про що не розпитую. Обмірковую її вислів і приходжу до висновку: шалено депресивна картина, а ще дуже типова... Він її обдурив. Простенько, банально до вульгарності. Прикинувся не тим, ким був на самому ділі. Повіривши, вона купилася. Ось так буває: начебто зійшлися, вона думала, що буде жити в міській квартирі, дітлахи там, борщ, милі дурниці, а він, негідник, спільного майбутнього не бачив, тільки користуватися хотів, поки зручно з нею. Проблема відносин міські-сільські насправді криється в різному у них баченні майбутнього. Певне, Валентина, саме на своєму гіркому досвіді в цьому переконалася. Тому що не могла припустити такої відвертої дурної підступності: навіть прикидатися терміном на довге життя, прирікаючи себе на співжиття з тією, яка йому не мила? Але він-то не планував провести поруч з нею ціле життя. Тоді, що особливого, надзвичайного: сім'ї без чвар не буває.

– Знаєш, Валя, часто так буває, як ото кажуть, "Милі сваряться – тільки тішаться". Тож з бідною своєю самі впораєтесь, – заспокоюю я її, – Хочеш? Я тобі поворожу...

– Ну... поворожи... – збентежено ворухить плечем Валентина. – Ось вже не знала, за тобою таке вміння...

Я беру з етажерки примічену з вечора книжку з казками. Навмання відкриваю сторінку. На ній мова йде про жабу-мандрівницю з казки про пригоди допитливої квакушки, яка наважилася на переліт з птахами на південь; потім запитую:

– Який тобі рядок?

– Третій знизу.

Я помічаю рядок і читаю:

– Під час перельоту жаба так хотіла привернути до себе увагу, що квакнула і впала в найближче болото, а там несподівано стала місцевою зіркою...

Валентина напружено слухає. Я у стилі радянського кіноюмористичного журналу "Фитиль" витлумачую прочитане:

– Хороший рядок, все у вас буде гаразд, – тверджу я. – Алгоритм ясна. Нинішні ваші погані сімейні відносини – це жаба "впала в болото", перетворяться в хороші, бо там вона "стала зіркою", – промовляю я і замовкаю.

Паузи Валентині виявляється достатньо для короткого роздуму. Полегшено зітхнувши, вона підіймає голову:

– Так не буває, – обличчя її стає серйозним. – Скажи будь ласка. А чоловіку можна вірити?

– Мабуть, можна, наскільки я розумію, – відповідаю я.

Валентина недовіркою коситься на мене:

– А ти благовірний муж?

– Ну, як благовірний? Ледачкуватий...

Валентина уражається:

– І ніколи не зраджував своїй жінці?..

– Розумієш, я віруючий, – виправдовуюся я. – Мені це заборонено...

– Не розумію тебе... – заявляє Валентина. – Адже православ'я дозволяє грішити і каятися...

– Значить, одруженому чоловіку можна слово своє порушати? – уточнюю я. – Прелюбодіяти?

– Можна всім. Без пристрастей життя нудне...

Я піднімаю на неї очі:

– Ну, а як же присягання любові один одному? – вкрадливо питаю я.

– Це формальність...

– Та ні... – задумливо вимовляю я, награно поглядаючи на неї, – тільки не формальність... Загалом, не знаю. Однак з іншого боку – це ж союз перед Богом і людьми, і в здоров'ї, і в хворобі, і в горі, і в радості...

Валентина заперечливо крутить головою:

– Хто його знає... Для мене все це здається занадто мудрованим...

– Що тут мудрованого? – запитую я.

– Ти не розумієш?

– Ні, – зітхаю я. – До чого ти все це, не розумію?

– А ні до чого, – сердиться Валентина. – Щоб ти не дивився на мене великий святоша так удавано побожно і доброчесно, що мені тільки й залишається – мерщій в церкву, – сповідуватися?..

Я посміхаюся.

– У спішці валідол не забудь, – несподівано все-таки уїдливі вислів виринається у мене, – раптом твоє щире каяття батюшку прихопить...

– Не прихопить, – парирує Валентина. – Адже попи-все ж люди, тобто грішники: трапляється, п'ють, брешуть, обжерливі і таке інше. Я вимовляю їм те, чого від мене вони вимагають: так, я згрішила... У той час як всім відомо: прощати прихожан влада від Бога, а у попів головним чином на умі не моє сповідання, а ідеологія особистого споживання з кращих спонукань і мало сумісних з дійсністю уявлень про совісність...

Я гмикаю:

– Ймовірно, попи аж ніяк не бідують...

– Не чіпляйся до попів, – зауважує Валентина, – що ж тоді і їх запідозрювати?

– Ти маєш на увазі совість?

– А-а... – відмахується Валентина. – Не знаю. Я за них ручатися не можу...

– А за себе?

– Що за себе?! – примружується Валентина. – За себе я можу відповісти. Моя совісність, як мені здається, швидше за все, від невпевненості...

– В чому?

– Та хоча б у тому, чи так мене розуміють.

– Це хто ж, наприклад?

– Хм... хто... – невиразно хмикає Валентина. – Думаєш, тільки на тобі зійшовся клином білий світ?..

– А ще на кому?..

Валентина мовчить. Згодом піднімає чарку:

– До речі, ти тост наголосив, – нагадує вона. – А випити не випили...

Я киваю головою.

– Вибач. Ми в цьому, по-моєму, обидва винні... – відтягуючи момент, винувато кажу я.

– А загалом... Я радий випити за нашу зустріч...

– А я ось, якщо вже відверто, ще не знаю. П'ємо.

Чокаємось. Я п'ю рівно половину і ставлю чарку. Валентина свою всю випиває. Навмисне по-мужски крекче і, нюхаючи порожню чарку, шморгає носом.

– Будь як вдома, Валя, – задумливо вимовляю я, – не стидися.

– А я й не стиджуся, – ставить вона чарку і серйозно запитує: – Так, на чому ми зупинилися?..

Я нагадую:

– На кому зійшовся клином білий світ...

– Ну, не тільки на тобі, – згадуючи, машинально промовляє Валентина.

– Так це ж непогано-о, – протягую я скінчення слова.

– Саме що непогано? – сердито запитує вона, відчувши в моїй інтонації іронію.

– Що не тільки на мені зійшовся клином білий світ...

Валентина хмикає, дивиться кудись вгору, через те в її очах відображаються якісь відблиски.

– Ми ж з тобою ще не привіталися, – спохвачується вона, – хоч встигли вже випити...

– Вибач мене. Щось я... розгубився. Це, розумієш, після парилки так... Ждав тебе, ждав і прикимарив зненацька на теплій лежанці... – кажу я, встаючи, і обережно простягаю їй на знак привітання руку.

Валентина рішуче відмахується:

– Ай, обійдемося й без ручкання, краще дай я тебе поцілую, чи що, – каже вона і зі смаком цілує мене в губи. – Ти-то геть і не здогадався...

Я мовчу. Якимось по-хлоп'ячому ніяковію, сполохано зиркаю на Валентину і не знаю, що їй сказати. З дитинства ми з Валентиною жили по сусідству, зустрічалися – нехай і не виразно... цілувались... І без якихось там спростовувань перший далеко не дитячий зв'язок в завихреннях юності у нас був. Гра не за правилами – перевага піонера, яка відкриває нові горизонти. Ну хто ж з нас в юності не мав таких зв'язків? Ми досить далеко пішли в наших романтичних відносинах. Все відбувалося потай і було дуже хвилюючим і невинним. І сміх, і гріх, як ото кажуть, з тієї історії, про підвищене почуття дотику до життя, до світу. Звичайно, така підліткова любов не часто виливається в довгі відносини, але вона повинна бути, юнацтво без любові сумне...

Виникає пауза, кілька порожніх секунд тиші.

– Про що ти мовчиш, Льоню? – після паузи дружельно запитує Валентина, нерухомо дивлячись на мене.

– Та ось... пригадую... – відповідаю я і шумно видихаю з себе повітря...

Валентина посміхається.

– Ну і довго ти ще будеш пригадувати?.. – цікавиться вона. – Я для кого тут совістюся?..

Я пожимаю плечима. Мені здається, що Валентина абсолютно без всяких обмежень, певне, готова тут же пурхнути в обійми. Так і є: не встиг подумати, а вона вже пригладжує волосся, поправляє блузку на грудях і притискається до мене. Ми обіймаємося, я дивлюся поверх її голови у вікно, де наше відображення одне в другому, подібно веселці, здається мостом з романтичними відносинами в завихреннях юності, де ніякого моста не може бути і де є лише сумний wspomин, який йде в порожнечу все більш відступаючої далечини.

Валентина впевнена, що все тепер в її руках і з пафосом відзначає:

– Ти якийсь недогадливий став, такий чудний...

Я мовчу, ледве-ледве стримую чоловічу чуткість.

– Боїшся? – запитує вона.

– Ну, хіба що осоромитися... – нахохляюся я.

– Та ти не бійся. Усі сплять давно....

– Адже я зовсім не про "это"... – я різко перебиваю її.

– А я про "это"... – переходить Валентина на шепіт, – можеш повністю не роздягатися, і так зійде...

Я починаю вагатися: як тут поступити? Відмовишся – подумає, що немічний, – роздумую я. – Чому б і ні, просто констатую я те, що очевидно. Адже жінки живуть емоціями, а чоловіки – логікою. І я для чогось про себе прораховую свою ступінь відповідальності: чи дійсно "это" зможе якось змінити моє і її життя? Або тільки потішить самолюбство? Або задовольнить цікавість? Які проблеми вирішить?.. І, взагалі, до чого воно?..

Валентина помічає моє занепокоєння і приймає його за слабкість, зараз же переходить в атаку: різким ривком розстібає поясний шнурок своїх штанців, які сповзають по її стегнах і падають на підлогу; потім переступає через них і прилашчується до мене. На ній тільки коротка блузка, яка й без того оголювала сексуальний животик. Від місячного світла він зовсім безбарвний, сіро-синій...

Я розгублено переминаюся з ноги на ногу... Як би дійсно не онокфузитися з такою жагучою жінкою, – запізнило думаю я. – Відома річ, чого вона "совіститься", дивлячись на ніч...

Не дочекавшись від мене ніяких дій, вона піднімає на мене здивовані очі:

– Чого ти ждеш? – в її питанні – відчайдушне, несамовите і невинне бажання: – Починай...

– Що починай?

– А то ти не знаєш...

На її обличчі з'являється посмішка, яка і справді належить тільки їй:

– Давай... – і не те щоб велить, і не те щоб вимагає вона.

– Що "давай"?.. – запитую я і внутрішньо соромлюся свого питання: – Як люблячому свою дружину, а мені, ймовірно, не дарма Бог її послав, я вважаю, що повинен відповідати трьом головним вимогам: хотіти полюбити ще когось, знати, як полюбити, і бути здатним полюбити.

– Хотіти, знати, бути... – повторює Валентина. – Але ж хотіти і знати – це ще не могли. Чи не так?

– Так...

– А ти хіба не можеш? – збентежено запитує вона.

Я дивлюся в її стривожене обличчя і готовий вже схвально кивнути головою, зазвичай саме таких, навіжених жінок, а зовсім не відданих і покірних, люблять чоловіки до самоза-

буття. Вона класичним способом не зображує недоторкану: "*Я не такая, я жду трамвая*" – ламатися і кокетувати годиться тим жінкам, які не можуть зацікавити чоловіка нічим іншим. А втім, я знічев'я зупиняюсь, немов машина перед червоним сигналом світлофора – перед очима сверблять не замкнені на ключ двері в кімнату. Сильніше віски бере гору моя чутливість: а раптом з'явиться хтось! – думаю я. Валентина, либонь, про це зовсім не думає. Ось вона – нуль емоцій. Чого їй боятися? Певне, вона давно своє відбоялася...

А в мене ситуація: і хочеться, і колеться, і совість не велить – змішуються в якомусь сп'янінні почуттів. Це як шок від новизни свого стану. Я відчуваю запізнілу потребу не підкорятися її бажанню чесної і прямої відповіді: стоп, значить, так. Говорити треба не про це, зовсім не про *«это»*... Хочу, але не можу грішити, є в мене і совість, і честь... Але щось же треба відповісти або пообіцяти дещо важливе, щоб вона повірила... Ні, я не можу їй зараз нічого сказати. Я боюся. Не її. Себе. Що ж в цьому ненормального? А хто взагалі візьме на себе сміливість визначити, що означає норма в таких справах? Іноді краще все залишити, як є, – плутаюсь я в своїх думках. І вже вголос обережно відповідаю:

– Ні, не можу...

Тільки зараз Валентина щось відчуває. Дивиться на мене запитально, але обличчя моє непроникне.

– Якщо хочеш, але не можеш – значить, не дуже хочеш, – зауважує вона. – Чоловік специфічний і складний в *"этом"*... Можливо, що ти зараз не зрозумієш мене, але я спробую проілюструвати на прикладі...

Вона дуже впевнена, що чоловіки таких моментів не пропускають і сміло відстовбурчує пальчиком мої шорти. Зверху вниз туди поглядає і виносить мені цілком справедливий вердикт:

– Брешеш, дорогий, можеш!

З хвилину я стою нерухомо. Роздумую: чи це не Валентина? Я її вже не один десяток літ не бачив... Або це повітря в кімнаті таке гаряче, як полум'я, і так немилосердно обпікає, і без того вогняні мої щоки, що важкі й пекучі думи не дають мені забуття...

– Валя, розумієш, така досада: я не можу ось так прожогом... – оправдуюся я немов дрібний провинник перед суддею.

– Перестань чудити, – каже вона, скося зиркаючи на мене. – *"это"*

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.